

Siv Lillefjell

Skogen i horisonten

En økokritisk lesning av *Papirflybjørnen* i et didaktisk perspektiv

Masteroppgave i Norskdidaktikk 1.-7. trinn

Veileder: Tatjana Kielland Samoilow

Mai 2019

Siv Lillefjell

Skogen i horisonten

En økokritisk lesning av *Papirflybjørnen* i et didaktisk perspektiv

Masteroppgave i Norskdidaktikk 1.-7. trinn
Veileder: Tatjana Kielland Samoilow
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap
Institutt for lærerutdanning

Skogen i horisonten

En økokritisk lesning av *Papirflybjørnen* i et didaktisk perspektiv

Siv Lillefjell

Masteroppgave i norskdiridaktikk

Veileder: Tatjana Kielland Samoilow

NTNU 2019

Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap

Institutt for lærerutdanning

De spiser av skogene mine.

Seks gravemaskiner kom
og spiste av skogene mine.

Rolf Jacobsen, 1954

Forord

Det å skrive denne masteroppgaven ble en mye lengre og vanskeligere prosess enn det den skulle. Derfor er det flere som fortjener en stor, varm takk. Jeg vil først og fremst rette den største takken til min kunnskapsrike og dyktige veileder Tatjana Kielland Samoïlow. Takk for all din ubeskrivelig gode støtte, og for at du har vært der hele veien, tålmodig, støttende og med et varmt smil, når jeg har trengt det som mest, og når kroppen min har jobbet med sitt. Jeg vet ikke hva jeg hadde gjort uten deg. Tusen takk.

Dernest vil jeg gi en takk til Marit Elin Magnarsdatter og Berit Hansen Gilde. Fremtidige lærerstudenter er heldige som møter på dere, om de skulle ha behov for det. Takk for at jeg ble møtt med varme, og for støtte og tilstedeværelse.

Jeg vil også gi en takk til Astrid og Kathrine for alle samtaler om bruken av bildebøker ute i skolen. Dere er dyktige og inspirerende, og dialogene med dere er alltid lærerike. Jeg håper det blir mange flere.

En ekstra takk til mine brødre, for at dere alltid er positive og fremtidsrettet, og for at dere har holdt meg oppe. Tilslutt, en spesiell takk til Amund, Lovise, Elisabeth og Helene, for kunnskap, klokskap og vennskap. Dere er de beste man kan ha rundt seg når alt ikke blir helt som man hadde tenkt.

Siv Lillefjell

Trondheim, mai 2019

Innhold

1 Innledning	1
1.1 Oppgavens oppbygging	4
2 Teoretiske perspektiver	6
2.1 Bærekraftig utvikling, økologi og utdanning	6
2.2 Økokritikken	9
2.3 Kritikk av økokritikk	11
2.4 Mennesket og naturen – antroposentrisme og økosentrisme	12
2.5 Barnelitteratur og økokritikk	14
2.6 Økokritisk perspektiv på litteraturundervisningen	15
3 Metode	18
3.1 Valg av tekst	18
3.2 Prosjektet <i>Nature in Children's Literature and Culture</i>	19
3.3 NatCul-matrisen som analytisk verktøy	19
3.4 Fremgangsmåte	21
3.5 Begrepsavklaring	22
4 <i>Papirflybjørnen</i> – en økokritisk lesning	25
4.1 Kort introduksjon av <i>Papirflybjørnen</i>	25
4.2 Paratekstene – i spenningsfeltet	26
4.3 Begynnelsen – fra økosentrisk til antroposentrisk	32
4.4 Midtdelen – problematiserende	35
4.5 Slutten – økosentrisk	39
4.6 Oppsummering – boken som en helhet	41
5 Didaktiske perspektiver og refleksjoner	44
5.1 Didaktiske potensial i <i>Papirflybjørnen</i>	44
6 Avsluttende kommentar: miljøbevisste økoborgere	48
Litteraturliste	50

1 Innledning

I de seneste årene har samfunnsdebatten vært preget av et høyt fokus på miljøvern, klimakrise og klimaproblematikk. Daglig blir vi, voksne som barn, eksponert for miljørelaterte temaer, som plast i havet, avskoging, klimautslipp og forurensning av både land, luft og vann. Vi rir på en bølge av folkeopplysning rundt miljøproblemer forårsaket av mennesket. Læreplanverket i skolen gjenspeiler ofte bølgene i samfunnet. I overordnet del av læreplanverket som vil tre i kraft i 2020, er det stort fokus på nettopp klima og miljø. Dette vises blant annet ved at *bærekraftig utvikling* er et av tre tverrfaglige temaer som skal prioriteres i alle skolefag, «der det er relevant» (Utdanningsdirektoratet, 2018b, s. 14). De to andre temaene er *folkehelse og livsmestring* og *demokrati og medborgerskap* (Utdanningsdirektoratet, 2018b, s. 13-14). Som en del av verdigrunnlaget i overordnet del, står det blant annet at «Globale klimaendringer, forurensning og tap av biologisk mangfold er blant de største miljøtruslene i verden» (s. 9), og at «Skolen skal bidra til at elevene utvikler naturglede, respekt for naturen og klima- og miljøbevissthet» (s. 8).

Dette er flotte visjoner, men de kan muligens virke noe uhandgripelige om man ikke har mer konkrete verktøy å støtte seg til. Så hvordan kan man, med utgangspunkt i norskfaget spesielt, legge til rette for at elever blir mer miljøbevisste mennesker? Den nye læreplanen er bygget opp rundt kjerneelementer – det være seg kunnskapsområder, metoder, begreper, tenkemåter og uttrykksformer som til sammen skal danne det viktigste innholdet i hvert fag (Utdanningsdirektoratet, 2018a). Kjerneelementene i norskfaget er *tekst i kontekst, kritisk tilnærming til tekst, muntlig kommunikasjon, skriftlig tekstsaking, språket som system og mulighet, og språklig mangfold*. Under kjerneelementet *tekst i kontekst* heter det blant annet at elevene skal få «lese tekster for å få estetiske opplevelser, bli engasjert, undre seg, lære og få innsikt i andre menneskers tanker og livsbetingelser» (Utdanningsdirektoratet, 2018a). Selv om det i utkastet til læreplanen ikke er presisert hvilke tekster elevene skal møte, understrekes det at tekstmøtene skal kunne knyttes til elevenes samtid. Det vil si at det er lærerens oppgave å knytte litteraturen opp mot temaer som er aktuelle for elevenes danning.

I og med at miljøspørsmålet er såpass dagsaktuelt og i stor grad preger elevenes samtid, kan en lett se for seg at nettopp litteraturmøter er en god innfallsvinkel til arbeidet med *bærekraftig*

utvikling i norskfaget¹. Miljøspørsmålet har dukket opp i skjønnlitteraturen med ujevne mellomrom opp gjennom tiden. Vi har fått servert klassiske romaner som tar for seg tidsaktuell naturbevissthet som blant annet Knut Hamsun med *Markens grøde* (1917), Tarjei Vesaas med *Is-slottet* (1963) og Ingvar Ambjørnsen med *Giftige løgner* (1989). Naturen har alltid hatt en plass i norsk litteratur, men særlig i de siste 20 årene har det vært en økt interesse, blant både forfattere og lesere, for litteratur som omhandler natur, klima og miljø. Den økte interessen kan ses i en sammenheng med et økende samfunnsengasjement for klimaproblematikk og en politisk utvikling i en mer klimavennlig retning. Filosof Arne Næss utarbeidet i sin tid en økofilosofi, kalt dypøkologi. Det er tre nøkkelord som fanger opp essensen i Næss' økofilosofi, nærmere bestemt *grønn politikk*, *grønn økonomi* og *grønn livsstil* (Næss, 1999, s. 3). Målsetningen for den dypøkologiske bevegelsen er at politikken, økonomien og livsstilen skal kunne være bærekraftig, men samtidig gjennomførbar. For at det skal være gjennomførbart mener Næss (1999, s. 106) at det må være en gjensidig påvirkning mellom befolkningen og den rådende politiske linjen. Den politiske agendaen påvirker befolkningen, men befolkningen påvirker også hva som er den aktuelle politiske dagsplanen. Selv om teorien snart er 50 år gammel, er grunnsynet stadig like aktuelt. Økt forskning og folkeopplysning om klimaendringer og menneskets innflytelse på miljøet påvirker også politikken og samfunnets medlemmer. Samfunnet sin grunnholdning vedrørende natur, klima og miljø bidrar dermed til at litteraturen vender i en mer miljøorientert retning. Noen av de mest kjente samtidsforfatterne som har lagt klimaspørsmålet som premiss for bøkene sine er Maja Lunde med *Bienes historie* (2015) og *Blå* (2017), Carl Frode Tiller med *Begynnelser* (2017) og Gert Nygårdshaug med *Mino-serien* (1989 – 2018). Også innenfor lyrikken er temaer om natur og miljø høyst aktuelle. Noen eksempler er Agnar Lirhus og Rune Markhus sin diktbildebok *Hva var det hun sa?* (2014), Odveig Klyves *La oss ta den blå himmelen med storm* (2015), Ruth Lillegravens *Eg er eg er eg er* (2016) og Åsmund Bjørnstads *Åkeren på Manhattan* (2018). I litteraturen finnes det

¹ I skrivende stund er læringsplanene i endring, og i seneste utkast av læreplanen i norsk, med høringsfrist 18. juni 2019, er det tverrfaglige emnet *bærekraftig utvikling* fjernet som et eget punkt (Utdanningsdirektoratet, 2017, 2019). I høringsdokumentet spør Utdanningsdirektoratet (2019) om de tverrfaglige temaene er «integret i læreplanen på en måte som er relevant for faget», og flere av høringsvarene tilsier at flere ønsker bedre integrering av *bærekraftig utvikling* (Utdanningsdirektoratet, 2019, les hørings svar eks. fra Nina Goga). Etter siste utkast er det også opprettet et opprop for å implementere de tverrfaglige temaene i alle fag (FN-sambandet, 2019). I hvilken grad Utdanningsdirektoratet tar hensyn til innspillene rundt dette vites ikke på gjeldende tidspunkt, men *bærekraftig utvikling* er uansett et av flere overordnede tema i læreplanens overordnede del, og kommer til å måtte være i fokus i fremtidens skole (Utdanningsdirektoratet, 2018b).

lange tradisjoner for å sette barn og natur i sammenheng med hverandre, og på samme måte som annen litteratur blir også barne- og ungdomslitteraturen påvirket av bølgene i samfunnet. I barne- og ungdomslitteraturen er natur, miljø og klima et hett diskutert tema, særlig innenfor dystopisjangeren. Kjente titler er Mette Karlsruks *Prinsland* (2012), Lars Mæhles *Bouvetøya 2052* (2015) og Tyra Teodora Tronstads *Mørket kommer innenfra* (2016). Innenfor barnelitteraturen har det også kommet en del norske bildebøker som tar opp temaer innen natur og miljøproblematikk. Det er Berit Rødstøl og illustratør Christian Fjeldbus *Frøppeldunk* (2015), Randi-Lise Hjelmeland Almås og Nikolai Lockertsens bildebok *Varden Steinar* (2016) og Per Olav Kaldestad og Hilde Kramers bildebok *Dronninga kallar* (2016) eksempler på.

Litteraturen kan være en viktig inngang til å diskutere klimautfordringene vi står overfor, og kanskje en like viktig inngang til å undersøke kritisk hvilke fremstillinger av natur som kan bidra til at elevene utvikler seg til klima- og miljøbevisste samfunnsborgere (Goga, 2018, s. 353). Ifølge litteraturforsker Marianne Røskeland (2018, s. 39) kan den i stor grad være med på å danne vårt forhold til naturen. Det vil si at litteraturen man velger å bruke i arbeid med naturbevissthet i norskundervisningen bør være gjennomtenkt, men også at litteraturen er viktig for *møtet* med naturen. Gjennom denne oppgaven ønsker jeg å bidra i litteraturundervisningen med perspektiver på hvordan litteraturen behandler vårt forhold til naturen. I likhet med Røskeland (2018, s. 54) mener forsker i barnelitteratur Nina Goga (2018, s. 353) at økokritiske tilnærminger til tekster bør forekomme i litteraturundervisningen. I en økokritisk tilnærming til litteratur studeres forholdet mellom det menneskelige og det ikke-menneskelige (Garrard, 2004, s. 5). I en økokritisk litteraturundervisning kan man blant annet undersøke og reflektere over hvordan mennesker, dyr og planter i ulike miljø fremstilles (Goga, 2018, s. 353; Røskeland, 2018, s. 45). En slik tilnærming er ikke bare interessant, men også essensiell for å se på hvordan mennesket oppfatter seg selv i forhold til resten av verden. Det kan være lett å se for seg mennesket som en separat ting fra naturen, men om man klarer å se mennesket som en del av helheten, så mener jeg det vil være lettere å se at man bør ta vare på det man er en del av. Dette kan gjenspeiles i læreplanverkets visjon om at skolen skal legge til rette for at elevene gjennom arbeid med bærekraftig utvikling skal få en forståelse for at handlingene til den enkelte har en betydning for livet på jorda (Utdanningsdirektoratet, 2018b, s. 15). Denne erkjennelse mener jeg er viktig. Goga (2017) stiller gjennom sin artikkel *Økokritiske blikk på barnelitteraturen* spørsmål ved om barnelitteraturen kanskje er den litteraturen som er spesielt godt egnet for å opprettholde eller endre holdninger hos leseren i en bærekraftig retning. Dette forbinder Goga med den nære relasjonen mellom barn og natur som ofte presenteres i litteraturen for barn.

I denne masteroppgaven gjør jeg en økokritisk lesning av bildeboken *Papirflybjørnen* (2010). Denne bildeboken er skrevet og illustrert av den nord-irske forfatteren og kunstneren Oliver Jeffers. Boken er skrevet som en kriminalhistorie, men den omhandler også dyr og ett menneske som opplever at deres naturlige habitat gradvis forsvinner. I lesningen vil jeg ha et særlig blikk på hvordan naturen, menneskets innflytelse på naturen, og forholdet mellom mennesket og natur framstilles. Jeg vil underveis støtte meg til et analytisk verktøy fra forskningsprosjektet *Nature in Children's Literature and Culture* (NaChiLitCul, u.å.). Verktøyet er en matrise ment for å fange opp ulike posisjoner naturen og mennesket blir fremstilt på i litteraturen. Overordnet for lesningen har jeg formulert følgende problemstilling:

Hvordan fremstilles naturen, menneskets innflytelse på naturen, og forholdet mellom mennesket og natur i bildeboken *Papirflybjørnen*?

Etter lesningen vil det være viktig for meg å kunne si om boken kan brukes i undervisning som ivaretar det tverrfaglige emnet bærekraftig utvikling fra overordnet del (Utdanningsdirektoratet, 2018b). Derfor vil jeg i en didaktisk del etter lesningen reflektere over potensialet noen av fremstillingene i *Papirflybjørnen* kan gi for å fremme klima- og miljøbevissthet. I refleksjonen vil jeg bruke tanker fra Næss' (1999) dypøkologiske filosofi med en vektlegging på mentalitetsendring.

1.1 Oppgavens oppbygging

Denne masteroppgaven er delt inn i seks kapitler. Kapittel to utgjør oppgavens teoretiske perspektiver. I denne delen vil jeg først presentere hva som legges i begrepet bærekraftig utvikling og Arne Næss' (1999) dypøkologi og hans teoretiske fundament basert på en mentalitets- og holdningsendring. Deretter vil jeg gjøre rede den økokritiske grenen innenfor litteraturvitenskapen. I kapittel tre vil jeg presentere den overordnede metodiske innfallsvinkelen til den økokritiske lesningen av *Papirflybjørnen*. I dette kapittelet vil jeg i hovedsak presentere analyseverktøyet jeg vil støtte meg til i lesningen, men jeg vil også beskrive elementer innenfor bildebokteorien som vil være aktuelle for å bedre kunne sette seg inn i lesningen. Dette kapittelet vil sammen med de teoretiske perspektivene i kapittel to danne grunnlaget for den økokritiske lesningen jeg gjør i kapittel fire. I lesningen av *Papirflybjørnen*, i kapittel fire, vil jeg ha et særlig blikk på hvordan naturen, menneskets innflytelse på naturen,

og forholdet mellom mennesket og natur framstilles. I kapittel fem vil jeg med utgangspunkt i lesningen diskutere det didaktiske potensialet fremstillingene i *Papirflybjørnen* kan gi for å fremme miljøbevissthet. I det sjette og siste kapitlet vil jeg oppsummere oppgaven, og gi en avsluttende kommentar over hvorvidt oppgavens problemstilling er besvart.

2 Teoretiske perspektiver

I dette kapittelet vil jeg redegjøre for sentrale begreper og teorier som vil være aktuelle for den økokritiske lesningen min av *Papirflybjørnen*. Forståelsen av begrepene og teoriene vil også være viktige for å kunne reflektere rundt det didaktiske potensialet til bildeboken sett i et økokritisk perspektiv. Jeg vil begynne kapittelet med å gå nærmere inn på begrepet bærekraftig utvikling, og Arne Næss' økofilosofi. Deretter vil jeg gjøre rede for den økokritiske grenen innenfor litteraturvitenskapen. Her vil jeg trekke inn perspektiver fra blant annet professor Peter Mortensen, litteraturprofessor Lawrence Buell, litteraturforsker Greg Garrard og økokritiker Cheryll Glotfelty. Avslutningsvis i dette kapittelet vil jeg se på hva det vil si å ha et økokritisk perspektiv på litteraturundervisningen.

2.1 Bærekraftig utvikling, økologi og utdanning

For å få en ny generasjon mennesker som lever bærekraftige liv, er det viktig å utvikle ferdigheter og kunnskap om økologi og menneskets plass i naturen tidlig i utdanningen. Men hva innebærer bærekraftig utvikling? Termen *bærekraftig utvikling* er ikke et ensidig definert begrep. Gjennom tidene har det forandret seg sammen med samfunnet. I 1987 ble det definert som «en utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov» (Brundtland-kommisjonene, 1987, s. 42). Det diskuteres stadig om hva som legges i termen. Astrid T. Sinnes, førsteamanuensis i realfagsdidaktikk ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet, har i flere år forsket på hvordan skole og lærerutdanning kan fremme utdanning for bærekraftig utvikling. Hun beskriver bærekraft ut ifra tre sentrale dimensjoner; økonomi, samfunn og natur og miljø (Sinnes, 2015, s. 25). Barnelitteraturforsker Nina Goga (2018, s. 353) benytter seg også av en fjerde dimensjon; «good governance». I good governance legger Goga at et godt lederskap må til for å kunne forvalte de tre dimensjonene på best mulig måte. Sinnes (2015, s. 25) viser til at det i forvaltningen av dimensjonene trengs en balanse. Et for stort fokus på økonomien, vil gå ut over naturen og miljøet. Og på den andre siden vil et for stort fokus på naturen og miljøet påvirke økonomien, som igjen vil gå ut over samfunnet. Om man skal kunne oppnå en bærekraftig utvikling kan altså ikke en av de overnevnte dimensjonene prioriteres fremfor andre. Goga (2018, s. 353) bruker i sin beskrivelse av en bærekraftig utvikling *økonomi* slik

Sinnes gjør, men hun beskriver en *sosialt og kulturelt* forankret pilar om det Sinnes omtaler som samfunn, og en *økologisk* pilar om det Sinnes kaller natur og miljø. Selv om disse begrepene betyr og omfatter det samme, har Goga i sin beskrivelse et større fokus på at samfunnet består av et kulturelt og et sosialt aspekt. Dette fokuset mener Goga (2018, s. 353) er viktig fordi definisjonen omfatter kulturprodukter, deriblant litteratur, som kan være en medvirkende faktor for å endre holdninger i en bærekraftig retning.

Det sentrale i diskusjonen om bærekraftig utvikling i undervisningssammenheng er spørsmålet om hvordan naturen bør forvaltes. En av de tidlige tenkerne, filosofen og grunnleggeren av dypøkologien Arne Næss skrev i 1971 boken *Økologi og filosofi*, som i fra 1976 ble utgitt under tittelen *Økologi, samfunn og livsstil. Utkast til en økosofi*. Grunnsynet i boken bygger rundt filosofien om at alle levende skapninger, mennesker, dyr og planter, lever under de samme betingelsene, og at mennesket ikke er en privilegert dyreart (Næss, 1999, s. 319). Næss (1999, s. 319-320) hevder at mennesket er en uadskillelig del av naturen og at det er en sammenheng mellom alt levende. «Vi står ikke utenfor resten av naturen og kan derfor ikke skalte og valte med den uten at vi selv blir endret. Vi er en del av økosfæren like intimt som vi er en del av vårt samfunn» (Næss, 1999, s. 319). Tanken til Næss er at man ikke kan sette seg selv, i egenskap av å være menneske, høyere enn annet liv på jorden.

I det innledende essayet til boken skriver Thomas Hylland Eriksen (i Næss, 1999, s. xxxii-xxxiv) at selv om det politiske aspektet ved boken ikke har like stor verdi i dag, så har det filosofiske aspektet fortsatt en stor samfunnsverdi. Politisk sett har verden forandret seg, men man står ovenfor, til og med kanskje i enda større grad, de samme miljøproblemene som for 50 år siden. Næss (1999, s. 120-124) skriver om hvordan naturen bør forvaltes. Han legger blant annet vekt på at teknologien bør forandres fra hardteknologi, som vi i stor grad hadde for 50 år siden og som vi fortsatt har i dag, til en mykteknologi med lite energiforbruk i fremtiden. Næss (1999, s. 120-121) nevner videre begrepet teknokrati, eller som han kaller det, teknikkens herredømme. Han hevder at et teknokrati nesten er betinget av å benytte seg av hardteknologi. Sinnes (2015, s. 31) drøfter også teknokratiet. Hun mener et mål for det teknokratiske perspektivet er å fortsatt ha økonomisk vekst, men uten at det går på bekostning av miljø og samfunn. Det er altså da opp til teknologien å finne nye produksjonsmetoder som kan minske forurensningen, mens den økonomiske veksten fortsetter.

Et annet, og i vår sammenheng viktigere, aspekt som Næss (1999, s. 106) løfter frem, er nødvendigheten av en mentalitets- eller holdningsendring om man skal kunne forvalte ressursene riktig. Ifølge Næss er det ikke bare det politiske systemet som må endres, men også mentaliteten, og at disse to faktorene må endres samtidig. Man kan ikke kreve en systemendring og regne med at mentaliteten kommer etter. Næss (1999, s. 106) viser til ulike *direkte endringer* som kan bidra til å oppnå den nødvendige mentalitetsendringen som trengs for å skape et bærekraftig samfunn. Disse mener han derimot ikke er de eneste eller mest effektive fremgangsmåtene. Noen direkte endringer Næss (1999, s. 106) viser til er appeller, informasjon, humanitære tiltak og utdanning. Siden målet er å oppnå et mentalitetsskifte, mener Næss (1999, s. 106) at det er viktig å skille mellom endringen og den mest egnede strategien for å oppnå endringen. Det han omtaler som direkte påvirkning, anser han som lite effektivt for å kunne oppnå mentalitetsskifte. Det tolker jeg dithen at man må skille mellom *målet og prosessen for å nå målet*, og at de direkte metodene kan påvirke prosessen for å få til en mentalitets- eller holdningsendring. Siden utdanning ses på som en direkte metode, så vil det si at påvirkning gjennom utdanning kan være med å forandre måten vi tenker om naturen på. Altså at litteraturen i skolen kan være en direkte metode som kan påvirke den mentale prosessen rundt en bærekraftig utvikling. Videre mener Næss (1999, s. 106) at vilje til politisk endring bare kan opparbeides i folket gjennom det han kaller «bevisstgjøring av det urimelige i tingenes tilstand». Dette kan overføres til en hvilken som helst politisk agenda, men for å få til en mentalitetsforandring, må man innse at noe er urimelig i det politiske systemet man er en del av, for dermed å påvirke dette systemet. Et eksempel på dette er aksjonen «skolestreik for klimaet», som ble startet av 16 år gamle Greta Thunberg, en svensk skoleelev og miljøaktivist. Hennes engasjement påvirket hele skoler i Europa til å gå ut i en omdiskutert streik for å protestere mot det de mente var en feil behandling av kloden. Eller for å si det som Næss, så innså de det urimelige i tingenes tilstand, og forsøkte å forandre den politiske retningen på sin måte. Litteraturens rolle kan være en inngang til kritisk tenkning, og dermed bidra til bevisstgjøring rundt det urimelige i tingenes tilstand.

2.2 Økokritikken

Økokritikken kan være vanskelig å definere. Den har utviklet seg over tid, og er en litteraturvitenskapelig retning som består av flere forskjellige teoretiske retninger, som dypøkologi, feminisme og postkolonialisme. Som litteraturvitenskapelig retning har økokritikken som mål å se på hvordan menneskets forhold i, og til naturen, behandles i litteraturen og i andre kulturuttrykk (Gregersen, 2017, s. 10). Mens økokritikk lenge ikke kunne betraktes som et eget litteraturvitenskapelig område, endret dette seg på 1990-tallet etter en økt bevissthet rundt menneskets innflytelse på naturødeleggelser og klimaforandringer (Gregersen, 2017, s. 9). Stipendiat ved Aalborg Universitet, Martin Gregersen (2017) peker på et perspektivskifte. Tidligere var man opptatt av menneskelige livsformer og bevissthet. Litteraturen tok opp spørsmål om kjønn, seksualitet, etnisitet, klasse og menneskelige anliggender. Naturen og det ikke-menneskelige som dyr, planter, vær og klima spilte en rolle som kulisser og ikke som tema i seg selv. Nå derimot, har natur og det ikke-menneskelig fått en ny posisjon i litteraturen hvor den ikke lenger bare er en kulisse, men spiller hovedpersonen. I stedet for at mennesket er i fokuset i litteraturen, åpnet man opp for at litteraturen ikke bare handlet om *oss* (Gregersen, 2017, s. 9-10).

Ordet økokritikk er sammensatt av prefikset i ordet økologi og av kritikk. Øko kommer fra greke *oikos* som blir oversatt til *hus*, *hjem* (Øko, u.å.). Økologi betyr i biologien «læren om forholdet mellom levende organismer og deres omgivelser, miljø, f.eks. klimaet» (Økologi, u.å.). Økologien på sin side ser altså på forholdet og samspillet mellom levende organismer i deres *hjem*. Økologi kan dermed forstås som *læren om biologisk samspill i naturen*. Kritikk er en form for bedømmelse av noe, og kan blant annet defineres som «vurdering av den kunstneriske verdi av et verk» (Kritikk, u.å.). Innenfor økokritikken kan altså verdien av et verk vurderes ut ifra et økologisk perspektiv, hvor fokuset ligger på hvordan samspillet mellom det biologiske og det menneskeskapte påvirker verden.

Litteraturforsker Greg Garrard definerer økokritikken som følgende; «Indeed, the widest definition of the subject of ecocriticism is the study of the relationship of the human and the non-human, throughout human cultural history and entailing critical analysis of the term ‘human’ itself» (2004, s. 5). Garrard viser til at økokritikken er studiet av forholdet mellom mennesket og det ikke-menneskelige. Dette forholdet må sees i lys av menneskets kulturelle historie med en påfølgende kritisk analyse av selve menneske-begrepet. Altså, hvordan mennesket har

påvirket synet det har på seg selv og det ikke-menneskelige i kulturhistorien. Dette viser også økokritikeren Cheryl Glotfelty til i *The Ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology* (1996, s. xix); «Ecocriticism takes as its subject the interconnections between nature and culture, specifically the cultural artifacts of language and literature». Ifølge Glotfelty ser økokritikken på hvordan forholdet mellom natur og kultur henger sammen, særlig i litteratur og språk. Der Glotfelty bruker begrepene natur og kultur, bruker Garrard det menneskelige og det ikke-menneskelige. Glotfelty og Garrard har begreper i sine definisjoner som kan brukes om hverandre. Når man snakker om det menneskelige er det mer fokus på mennesket som art, individ, eller flere mennesker i en sosial kontekst, mens kultur i en større grad kan representere kulturprodukter eller det menneskeskapte. Noen ganger vil det være mer hensiktsmessig for meg i lesningen av *Papirflybjørnen* å benytte det ene begrepet fremfor det andre. Avhengig av om jeg snakker om mennesket eller kulturprodukter vil jeg bruke begge disse definisjonene.

Glotfelty (1996, s. xx) hevder at selve betegnelsen *økokritikk* muligens først ble brukt i 1978 av William Rueckert i essayet *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*. Ifølge Glotfelty (1996, s. xx) var Rueckert sitt mål å bruke begreper fra økologien i studiet av litteratur. Bruken av begreper fra andre fagfelt viser også Garrard til. I *Ecocriticism* (2004) henviser Garrard til Rachel Carsons klassiker *Silent Spring* fra 1962 (i Garrard, 2004, s.1). *Silent Spring* er delt inn i to deler. Den første delen er en fabel som beskriver en idyllisert amerikansk småby, med ville dyr, fisk i innsjøene, bjeffende rever i åssidene, frodig natur og glade mennesker. Det idylliserte snus på hodet da alt og alle blir syke og dør. Carson knytter ødeleggelsen opp mot bruken av DDT, et mye diskutert plantevernmiddel. Den andre delen av boken er en sakprosa tekst, hvor Carson i egenskap av å være en marinbiolog forsøker å sette fokus på sårbarheten ved økosystemet. Garrard (2004, s. 5-6) hevder at Carsons fortellerstil, ved å bruke litterære virkemidler som pastorale, apokalyptiske figurer og allusjoner åpner for en økokritisk tolkning/lesning av det litterære ved teksten. Carson bruker altså begreper fra marinbiologi. Samtidig bruker hun spesifikke litterære former og virkemidler som et bakteppe for å beskrive miljøødeleggelser. Til tross for at mange av tekstene økokritikken er opptatt av er politisk motiverte, er det viktig å påpeke at økokritikken ikke bare studerer naturproblematiserende tekster, men også forhold i, og mellom, natur og kultur i annen litteratur.

Gregersen (2017, s. 9) hevder at litteraturen kanskje både har en mulighet, og en plikt til å rette fokus mot det han mener er et av samtidens største problemer, nemlig menneskeskapte klimaforandringer og naturødeleggelser. Disse menneskeskapte ødeleggelsene er så store,

mener han, at kloden har blitt like mye *kulturell* som naturlig (Gregersen, 2017, s. 9). Det kan vise seg i forsøpling av verdenshavene og avskoging av regnskogen. I likhet med Gregersen, viser Mads B. Claudi (2013, s. 253-254) til at økokritikken utvikler seg i takt med at mennesket oppdager at selvforskyldte miljøproblemer er et faktum. Claudi (2013, s. 253-254) hevder menneskets bevissthet for miljøproblemer og miljøødeleggelser vokser frem parallelt med den økokritiske litteraturvitenskapen. Det er tydeligere nå at klimaendringer og menneskeskapte miljøproblemer kan utgjøre en skade på naturen. Dette gjør at litteraturen utvikler seg i takt med miljøkrisen. Fokuset på plast i havet, miljø og klima i samfunnsdebatten bidrar også til en økt bevissthet rundt miljøspørsmål, som igjen gir en økt interesse for økokritisk lesning av litteratur.

2.3 Kritikk av økokritikk

Til tross for økende fokus på miljøspørsmål i samfunnsdebatten, og en økt interesse for økokritisk lesning av litteratur, møter økokritikken kritikk. En av grunnene er at økokritikken består av flere forskjellige retninger. Derimot mener forsker Henning Fjørtoft (2011, s. 20) i avhandlingen *Jordsanger. Økokritiske analyser av Inger Christensen lange dikt* at økokritikkens mange ulike retninger kan sees på som en av dens styrker. Fjørtoft viser til Greg Garrard. Garrard (i Fjørtoft, 2011, s. 20) hevder at utvekslingene mellom natur og kultur er økokritikkens fokusområde, og siden utvekslingene skjer på veldig mange ulike nivåer vil det være hensiktsmessig at økokritikken ikke er for sneversynt i tilnærmingen. Det er også de som hevder at miljøkrisen er oppkonstruert, eller i beste fall, overdrevet skremselspropaganda (Claudi, 2013, s. 254). Disse stemmene mener at økokritikken er en overflødig del av litteraturvitenskapen. Når det er sagt, har likevel den økokritiske retningen, eller den «grønne vendingen», som den danske professoren Peter Mortensen (2013, s. 279) kaller den, bidratt til å sette fokus på mennesket og naturen.

En annen kritikk Fjørtoft (2011, s. 18) viser til er at enkelte av økokritikerne er praktiserende miljøaktivister- og dyrevernere. Dermed kan økokritikken i likhet med andre teoretiske felt, som for eksempel feminisme, bli påvirket av personlige meninger og livsstil. Fjørtoft skriver at «Grensene mellom akademisk analyse og engasjert aktivisme har derfor vært uklare i noen tilfeller» (Fjørtoft, 2011, s.18). Ettersom miljøspørsmål ofte er knyttet opp mot personlige forestillinger, og i stor grad er et politisk anliggende for mange, kan det være vanskelig å skille person fra sak. Aktivisme har mange uttrykksmåter. Et eksempel er Greta Thunberg. Hun

inspirerte til en fredelig streik, som er i Arne Næss sin ånd. På den andre siden finnes mer aggressiv aktivisme, der det brukes sterkere virkemidler, som for eksempel Bellona som bordet hvalfangstskuter, til andre grupperinger som setter pelsdyr fri. Siden mange forskjellige personer har forskjellige syn på hva som eventuelt må til for å løse miljøproblematikken, kan man ende opp med mange ulike stemmer som vil prøve å påvirke politikken og befolkningen. Selv om det er enighet om målet, er det ikke enighet om veien for å nå det.

2.4 Mennesket og naturen – antroposentrisme og økosentrisme

I økokritikken studeres som nevnt, forholdet mellom mennesket og naturen, eller hvor og hvordan mennesket posisjonerer seg til naturen slik det kommer til uttrykk i litteraturen. Men hvordan påvirkes naturen av menneskets kultur? Og hvordan påvirkes igjen denne kulturen av naturen? For å kunne si noe om dette, vil det være betydningsfullt å se på hva som legges i begrepet *natur*. Begrepet er ikke lett å beskrive. Ingen tviler på at skogen er natur, men er en park i en storby, eller et tre i en gate natur? Eller hva med en hestehov som bryter igjennom asfalten? Gregersen (2017, s. 13) hevder at vår forståelse for naturen vil være påvirket av kulturelle strukturer og mønstre. Det vil si at mennesket forstår natur ut fra sitt eget innarbeidede kulturelle ståsted. Lawrence Buell (2001, s. 6) mener at det fysiske miljøet er et resultat av den gjensidige påvirkningen mellom natur og kultur. Naturen har innflytelse på kulturen, og kulturen har innflytelse på naturen, og dette fører til forandringer av det fysiske miljøet. Hvis mennesket bor et sted der man er omgitt av trær, vil man hugge trær og bygge hus. Dermed har kulturen påvirket naturen. På samme vis har naturen påvirket kulturen, siden elementer av kulturen er produsert av tre. Et sted hvor det derimot ikke er trær, vil man muligens finne hus av andre byggematerialer. Kulturen vil altså forsyne seg av den lokale naturen, for så å omvandle deler av den til kultur. Garrard påpeker dog en utfordring; «The challenge for ecocritics is to keep one eye on the ways in which ‘nature’ is always in some ways culturally constructed, and the other on the fact that nature really exists, both the object and, albeit distantly, the origin of our discourse» (Garrard, 2004, s. 10). Ifølge Garrard (2004, s. 10) ligger det en utfordring i å være seg bevisst om at naturen kan oppfattes på to måter. Den ene er den kulturelle konstruksjonen mennesket forstår natur som. Og den andre er hva naturen faktisk er i seg selv. For økokritikere er det viktig å ha i bakhodet at den litterære naturen bare er en gjenspeiling av den virkelige naturen, at det er mennesket som legger ordene i munnen på naturen (Wærp i Gregersen, 2017, s. 13). Naturen er ikke bare en kulturell konstruksjon, men

også den fysiske håndgripelige naturen. Med disse to oppfattelsene av naturen kan det være hensiktsmessig å konsentrere Garrards definisjon til ett ord. Det gjør litteraturforsker Tone Birkeland (2016) ved å kalle det å ha et *dobbeltblikk* på naturen. Men hva skiller det kulturelt konstruerte og det faktiske?

Ifølge Mortensen (2013, s. 285) har den vestlige filosofien, kulturen og religionen bidratt til å skille mennesket fra naturen. Dermed har det blitt skapt et dualistisk bilde, hvor mennesket er noe separert fra naturen. Økokritikere prøver å minske avstanden mellom mennesket og naturen. Glotfelty (1996, s. xix) viser til at begrepet «jorda» brukes i litterær teori om samfunnet eller den sosiale sfæren, og at økokritikken prøver å utvide begrepet «jorda» til å omfatte hele biosfæren. Biosfæren omfatter alt liv på jorden, menneskelig og ikke-menneskelig. Glotfelty (1996, s. xviii) mener videre at økokritikken kan brukes for å tolke litteraturen ut ifra et «earth-centered» synspunkt, altså litteraturlæsning med en årvåkenhet for den biologiske verden. I litteraturen, mener Mortensen (2013, s. 286-287) at en avromantisering av naturskildringer fører til et økt fokus på spørsmål som bærekraftig utvikling og økologisk rettferdighet. I mange tekster, da særlig eldre, beskrives naturen som noe romantisk, vilt og vakkert. Mange nye forfattere derimot skriver om hvordan mennesket, eller kulturen, har påvirket naturen. Det er ikke lenger de frodige dalene som er i fokus i teksten, men den forurensede elva, den dårlige luften, og den oljedekte fuglen. Bildene som forfatterne ofte bruker i tekstene sine omhandler altså fortsatt natur, men en menneskepåvirket, forurenset og avromantisert natur. Disse beskrivelsene i litteraturen, mener Mortensen (2013, s. 286-287), er med på å frembringe et skifte i hvordan vi oppfatter naturen. Oppfattelsen går ifra et menneskesentrert syn, til et «earth-centered» synspunkt (Glotfelty, 1996, s. xviii). Som Mortensen (2013, s. 286-287) hevder, vil fokus på miljøødeleggelser i litteraturen øke vår sosiale bevissthet angående naturen og klimaspørsmål. Ved å ta i bruk litteraturen mener Mortensen (2013, s. 285) at man igjen kan skape en felles identifikasjon mellom mennesket og biosfæren/naturen ved å bevege seg fra en antroposentrisk mentalitet til en økosentrisk tankegang.

Ordet *antroposentrisme* kommer fra det greske ordet *anthropos* som betyr menneske (Antropo, u.å.). Altså er dette et synspunkt hvor mennesket er i sentrum. «For økokritikken er skillet mellom antroposentrisme og økosentrisme av stor betydning, og det utgjør et helt sentralt element i mange økokritiske tekstanalyser» (Claudi, 2013, s. 248). Claudi (2013, s. 248) hevder at antroposentrismen prioriterer menneskets ønsker og behov fremfor andre hensyn. Naturens verdi måles i hvor stor grad mennesket kan dra nytte av den, uten å legge vekt på hvordan større

eller mindre økosystemer påvirkes. På den andre siden står økosentrismen, hvor naturen er i sentrum. Den innebærer at verdi vurderes ut ifra et økologisk helhetsperspektiv. Utover det primære som skal til for å overleve, har ikke mennesket noen forrang fremfor andre organismer (Claudi, 2013, s.248). Disse to synspunktene, økosentrisme, og antroposentrisme, reflekterer to syn på naturen og menneskets plass i naturen. Ut ifra det ene synspunktet er naturen et ressurskammer for mennesket, og i det andre er den et fristed for mennesker, planter og dyr. Det er forholdet mellom disse betraktningmåtene av menneske og natur økokritikken vil forsøke å belyse, og det er også disse betraktningmåtene som blir vesentlig i min analyse av *Papirflybjørnen*.

Barnelitteraturforsker Nina Goga (2016, s. 62) mener litteraturen kan opprettholde vårt antroposentriske syn, eller utfordre og endre den til en mer helhetlig tenkemåte om naturen rundt oss. Ifølge Goga (2018, s. 354) inneholder alle tekster, i videste forstand, nedarvede tankefigurer. Disse tankefigurene har innflytelse på vår oppfattelse av verden. Dette inkluderer oppfattelsen av naturen, mennesket og miljøet. Et viktig element i økokritikken er å gjenkjenne disse antroposentriske synspunktene, og samtidig identifisere økosentriske holdninger i tekster. Dette danner et grunnlag som er nyttig hvis man skal bedømme tekstens økologiske verdi. I en tekstanalyse vil man altså prøve å forstå hvilke holdninger og verdier som er til stede i den bestemte konteksten (Claudi, 2013, s. 248-249). I analysen av *Papirflybjørnen* vil jeg se etter antroposentriske fremstillinger som kan påvise økosentriske holdninger i teksten.

2.5 Barnelitteratur og økokritikk

Økokritikk er et felt i vekst innenfor barnelitteraturforskning, og en godt egnet teori for å undersøke forestillinger om naturen i barnelitteraturen. I barnelitteratur har fremstilling av natur og dyr en sentral plass, og det henger sammen med en forestilling om et nært forhold mellom barn og natur (Birkeland, 2016). Goga (2018, s. 353-354) mener forestillingen om forholdet mellom barn og natur kan spores tilbake til 1700-tallet, og Jean-Jacques Rousseaus syn på barneoppdragelse. Barnet i Rousseaus tekster om oppdragelse blir fremstilt som uskyldig og uberørt, og i et tett og positivt forhold til naturen (Goga, 2018, s. 353-354). Dette nære forholdet legger grunnlaget for en feirende holdning til naturen. Men er naturen bare et idyllisk fristed? Økokritikken har på sin side ført til en økende bevissthet rundt naturproblematikk, og det gjelder ikke bare rundt de menneskeskaptene problemene. Naturen, som tidligere gjerne ble

fremstilt som idyllisk i litteraturen, kan nå fremstilles og oppfattes som både truende, og truet. Naturkatastrofer kan virke skremmende, og planter og dyr er truet av utrydning. Dette bryter med inntrykket av at naturen er et sted hvor barns uskyld beskyttes (Goga, 2018, s. 354), og dermed fører dette til et mer problematiserende og mindre feirende syn på forholdet mellom barn og natur.

I barnelitterære tekster peker Goga (2017, s. 75) på at miljøet, landskapet og omgivelsene sjelden er uten betydning. Goga (2017, s. 75) hevder mange av de litterære tekstene for barn inneholder tydelige språklige mønstre som påvirker vår oppmerksomhet for omverdenen. Noen godt etablerte språklige mønstre som ofte presenteres i barnelitteraturen er for eksempel kontrastene mellom skog og hage, og utmark og hjem. Altså settes naturen i kontrast til kulturen. Goga (2017, s. 75) nevner også kontrasten mellom mennesket og andre levende skapninger. Dette er kontraster som et økokritisk perspektiv på barnelitteraturen kan problematisere og nyansere. Ved å stille spørsmål om barnelitterære tekster har et antroposentrisk eller et økosentrisk perspektiv, (eller en problematiserende eller feirende holdning) til naturen, kan man gjøre oppmerksom på hvordan litteraturen kan forandre tradisjonelle synspunkter (Goga, 2018 s. 354). Å innta en økosentrisk holdning til naturen, i stedet for en menneskesentrert, vil medføre en mer helhetlig måte å oppfatte økosfæren på (Goga, 2017, s 75). Dette kan hjelpe oss til å forstå og håndtere dagens klimaforandringer. Og kanskje, ifølge Goga (2018, s. 354), kan barna gjennom møter med litteratur bli de som vil verne om naturen, i stedet for at naturen verner om dem.

2.6 Økokritisk perspektiv på litteraturundervisningen

I opplæringslova står det nedfelt at skolen skal være et sted hvor elevene får utviklet de kunnskapene og holdningene som trengs for at de skal kunne «tenkje kritisk og handle etisk og miljøbevisst» (Opplæringslova, 1998, § 1-1). Miljøbevissthet er med andre ord et overordnet mål i elevenes utdanning. Med både opplæringslova (1998, § 1-1), læreplanverkets visjoner i det fagovergripende temaet bærekraftig utvikling (Utdanningsdirektoratet, 2018b, s. 13) og norskfaget sine kjerneelementer (Utdanningsdirektoratet, 2018a), som beskrevet i innledningen, er det åpenbart at et økokritisk perspektiv på litteraturundervisningen er svært aktuelt i barneskolen. Men hva vil det si å ha et økokritisk perspektiv på litteraturundervisningen?

I en økokritisk litteraturundervisning vil den bærekraftige utviklingen ligge til grunn. Det vil si de fire sentrale elementene man ofte beskriver bærekraft ut ifra; økonomi, økologi og de sosiale og kulturelle aspektene, i tillegg til et godt lederskap (Goga, 2018, s. 353). Disse elementene er grunnleggende hvis man vil formidle en (positiv) holdning til bærekraftig utvikling. Målet med denne undervisningen vil være å gi elevene kunnskap om hvordan man kan unngå overforbruk av naturen, og lære om at planter og dyr er liv som også har krav på respekt (Goga, 2018, s. 353). I et økokritisk perspektiv vil en bærekraftig litteraturundervisning være opptatt av å studere om tekster fremstiller en feirende eller problematiserende, eller antroposentrisk eller økosentrisk holdning til naturen. Spørsmål man kan stille seg for å sette en tekst i et økokritisk søkelys er blant annet; hvordan blir naturen fremstilt? Hvilken rolle spiller det fysiske miljøet? Hvordan påvirker metaforer om våre omgivelser måten vi ser naturen på? På hvilken måte har litteraturen påvirket menneskets forhold til den naturlige verden? (Glotfelty, 1996, s. xviii-xix).

Goga (2018, s. 353) viser til at man i en økokritisk litteraturundervisning gjør leseren oppmerksom på hvordan dyr, planter og mennesker i ulike omgivelser presenteres i litteraturen. For å ta et eksempel vil jeg ta opp igjen et av spørsmålene jeg stilte tidligere i kapittelet (2.3). Der spurte jeg om en hestehov som bryter igjennom asfalten er natur eller ikke? En av grunnene til å stille et slikt spørsmål i en undervisningssituasjon er ikke bare for å vise kulturens forhold til naturen, men også fordi det kan være lett å tenke på naturen som noe stort, eller at man ofte refererer til de store tingene når man snakker om natur. Buell (1995, s.31) viser til pastoralen; et stort udefinert område som gjengir alle positive fordommer man har om hva natur skal være. Men den lille hestehoven er ikke i seg selv en del av noen pastorale. Den er en liten bit av naturen i kulturen. Buell (1995, s.31) påpeker at pastoralen har blitt synonymt med en tilbakevending til naturen. Det er kanskje akkurat det denne hestehoven er; et lite tegn på naturens tilbakevendelse. En slik fremstilling av en hestehov i en tekst vil være aktuell å presentere og diskutere i en økokritisk litteraturundervisning for å sette fokus på hva natur er. Selv de små tingene er natur. Ifølge Claudi (2013, s. 241) står natur og kultur i et gjensidig påvirkningsforhold. Naturen setter de fysiske rammene for kulturen, inkludert litteraturen. Likeledes påvirker naturen kulturen. Litteraturen vi leser kan altså påvirke våre holdninger, og dermed endre hvordan vi forholder oss til naturen. I henhold til Næss (1999, s. 106) og hans tanker om mentalitetsendringen, kan man ved å endre grunnstrukturen i tankegangen innse at selv små elementer i naturen er natur. Dette kan så være med på å øke respekten for naturen. Et

økokritisk perspektiv på litteraturundervisningen kan altså i svært stor grad bidra til å opprettholde eller endre tankemåten vi har til naturen rundt oss på (Goga, 2016, s. 62).

3 Metode

I dette kapitlet vil jeg først grunngi valget av tekst. Deretter vil jeg gjøre rede for den overordnede metodiske innfallsvinkelen jeg har til den økokritiske lesningen av *Papirflybjørnen*. Jeg vil kort introdusere forskningsprosjektet *Nature in Children's Literature and Culture*, prosjektet bak matrisen jeg vil benytte som analyseverktøy i lesningen. Deretter vil jeg beskrive matrisen, og matrisen til bruk som analytisk verktøy. Jeg vil avslutte kapitlet med å presentere et begrepsapparat fra bildebokanalysefeltet jeg ser som hensiktsmessig å beskrive før selve lesningen.

3.1 Valg av tekst

Det er flere grunner til at jeg har valgt å gjøre en økokritisk lesning av bildeboken *Papirflybjørnen*. Som fremtidig lærer i barneskolen vil det være relevant å undersøke litteratur som er tilgjengelig for målgruppen, noe bildebøker er. De har en fengende egenskap i og med at de benytter seg av en kombinasjon av to kommunikasjonsnivåer, både gjennom det verbale og det visuelle (Nikolajeva, 2000, s. 11). Bildebøker er også ofte korte, noe som gjør det lettere for leseren å opprettholde interesse gjennom historien. Med de nye kjerneelementene i læreplanen i tankene, at elevene skal «lese tekster for å få estetiske opplevelser, bli engasjert, undre seg, lære og få innsikt i andre menneskers tanker og livsbetingelser» (Utdanningsdirektoratet, 2018a), kan visse bildebøker som inviterer til utforskning og refleksjon også være en god innfallsvinkel.

Akkurat boken *Papirflybjørnen* kom jeg over i en læringsressurs (Gammel Salaby, u.å.). Den handlet om en bjørn, som hugde ned skog, men ble etterforsket og rettslig forfulgt. Det didaktiske opplegget i læringsressursen hadde fokus på det rettslige. Miljøaspektet ved boken var ikke nevnt. Jeg syntes derimot at bokens tematikk, med en handling lagt til en skog, innbød til en økokritisk lesning. Planter, trær og livsgrunnlag som blir borte er noe vi møter på i dagens samfunn. Derfor synes jeg det virket spennende å se på det miljødidaktiske potensialet ved boken. Det å bruke nettopp *Papirflybjørnen* i en økokritisk lesning, bunner også i et ønske om å løfte frem et eventuelt didaktisk potensial en bildebok kan gi i en økokritisk litteraturundervisning.

3.2 Prosjektet *Nature in Children's Literature and Culture*

Forskerne bak forskningsprosjektet *Nature in Children's Literature and Culture* (NaChiLitCul), utviklet ved Høgskolen i Bergen, nå Høgskulen på Vestlandet, fortar en rekke analyser av bildebøker med et økokritisk perspektiv. Forskningsprosjektet er delt inn i fem tematiske seksjoner; etikk og estetikk, landskap, vegetabilsk, dyr og menneskelig. I tillegg til analysene, undersøker de om og hvordan representasjoner av natur i barne- og ungdomslitteratur påvirker barn og unge voksnes forståelse av miljø- og klimaproblematikk. I prosjektet undersøkes det også hvordan elevenes miljøbevissthet påvirkes og formes av samspillet mellom elev og lærer, arbeidet med litterære tekster, samt utendørs didaktisk praksis. Målet til prosjektet er økt kunnskap om hvordan representasjoner av natur i barnelitteratur påvirker barns bevissthet rundt vår tids miljøspørsmål (NaChiLitCul, u.å.).

3.3 NatCul-matrisen som analytisk verktøy

Forskningsprosjektet NaChiLitCul har utviklet et analytisk verktøy i form av en matrise, en organisk tankefigur, ment for å fange opp ulike posisjoner naturen og mennesket blir fremstilt på i litteraturen (Fig. 1, NaChiLitCul, u.å.). Matrisen kalles *The Nature in Culture Matrix*, forkortet til NatCul-matrix, eller NatCul-matrisen, som er forkortelsen jeg vil benytte i oppgaven. NatCul-matrisen er et koordinatsystem med en horisontal og en vertikal akse, og en omkransende tredje dimensjon, kalt *Techne*. *Techne* kommer fra retorikken og menes i matrisen som kunsten å forme og produsere (NaChiLitCul, u.å.). *Techne* viser altså til at alt som skal vurderes ut ifra matrisen, det vil si det som er innrammet av *techne*, i utgangspunktet er et kulturprodukt. Det forstår jeg som at ethvert kulturprodukt er skapt av menneskehånd, og derfor vil være påvirket av den menneskelige kulturen. Dette mener jeg kan sees i lys av Garrards (2004, s. 10) utfordring om å være seg bevisst at naturen kan oppfattes på to måter, altså det Birkeland (2016) kaller å ha et *dobbeltblikk* på naturen.

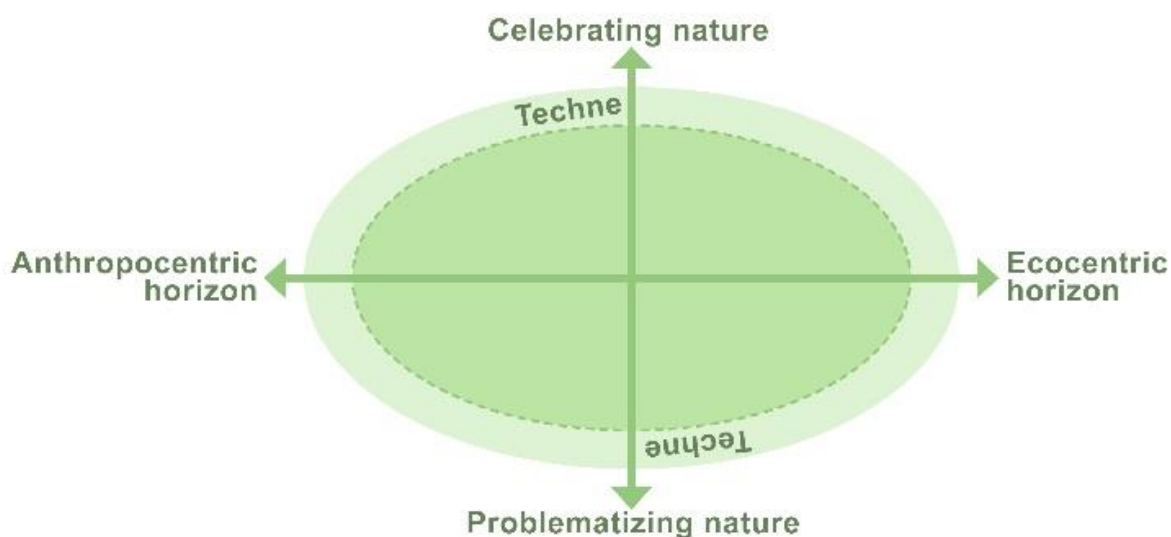

Fig. 1, The NatCul Matrix, NaChiLitCul, u.å.

Den horisontale aksen i matrisen beveger seg mellom ytterpunktene til et antroposentrisk perspektiv og et økosentrisk perspektiv på naturen. Man skiller dermed mellom naturen og den menneskeskapte kulturen. Den menneskeskapte kulturen representeres ved det antroposentriske synspunktet, og naturen representeres ved det økosentriske synspunktet. Det antroposentriske perspektivet handler om hvordan mennesket plasserer seg selv i forhold til naturen, og hvor naturens verdi blir vurdert ut ifra menneskelige behov. Det økosentriske perspektivet handler om naturens verdi i seg selv, og om at mennesket ikke har noen særrett fremfor andre arter.

Den vertikale aksen i NatCul-matrisen beveger seg mellom et feirende og et problematiserende perspektiv på naturen. Det feirende kjennetegnes, slik jeg ser det, ut ifra to perspektiver. Det ene er det positive forholdet mellom mennesket (barn) og natur. Denne posisjonen innebærer et ideal forankret i Rousseaus barneoppdragelsessyn, hvor barnet er uskyldig og uberørt av kulturen (Goga, 2016, s.62). Det andre perspektivet er ved en grunnleggende idyll (Goga, 2017, s. 75). Naturen kan altså fremstilles feirende i egenskap av å være seg selv, uten menneskelige påvirkning. Som sagt vil alle fremstillinger av naturen være påvirket av kulturen, men noen fremstillinger vil være mer feirende enn andre. Dette er ofte fremstillinger som virker rene, i naturlig forstand, og uberørte av mennesket. Buell (1995, s. 31-33) omtaler dette rene og idylliske som pastoralen.

I den andre enden av den vertikale aksen er det problematiserende perspektivet på naturen. Det problematiserende perspektivet er når naturen ikke blir fremstilt som et idyllisk fristed, men med et mer realistisk syn. For det første kan naturen i seg selv kan være et truende og skummelt sted. I den realistiske naturen er det den sterkeste rett som gjelder, og det er spis eller bli spist. I realiteten er det altså liten sjanse for at et barn hadde hatt store overlevelsesmuligheter alene ute i naturen. For det andre er naturen også truet på grunn av menneskelig påvirkning, som blant annet forurensning, avskoging, utslipp og forsøpling. En økende bevissthet rundt miljøproblematikken har ført til et større litterært engasjement angående den problematiske siden ved naturen (Goga, 2016, s.62). Et viktig moment med NatCul-matrisen er at den er en organisk modell som stadig er i utvikling. Disse endringene skyldes at både litterære og kritiske tekster, samt vitenskapelige diskusjoner har påvirket og påvirker utviklingen av matrisen (NaChiLitCul, u.å.).

For å undersøke hvordan naturen, menneskets innflytelse på naturen, og forholdet mellom mennesket og naturen fremstilles i *Papirflybjørnen*, har jeg valgt å tolke fremstillingene opp mot NatCul-matrisen. Matrisen er oversiktlig, og skillene mellom de ulike aspektene er tydelige siden de er satt i et koordinatsystem. Samtidig kan modellen ha sine begrensninger. Det er ikke alle fremstillinger som lett lar seg plassere i en posisjon, og da mener jeg det er viktig å være bevisst på å ikke bli for kategorisk. Fremstillingene kan vise både det ene og det andre, og da vil det kanskje være vanskelig, eller ikke være nødvendig å skulle posisjonere den i matrisen. Likevel ser jeg på matrisen som et nyttig verktøy for å kunne diskutere fremstillingene opp imot, uten å nødvendigvis skulle måtte plassere de der. Selv om modellen har sine begrensninger, kan den, slik Goga (2016, s. 62) påpeker, bidra til å forstå fortolkningene av naturen som kommer til uttrykk i teksten.

3.4 Fremgangsmåte

Lesningen av *Papirflybjørnen* har jeg valgt å dele inn i fire deler – paratekstene, begynnelsen, midtdelen og slutten. Dette har jeg gjort for at det skal være lettere for leseren å sette seg inn i lesningen, og fordi det følger fortellingen i boka. Når jeg i starten av lesningen ser på paratekstene, har jeg jeg gått ganske grundig til verks. Dette har jeg gjort fordi disse er en del av boken i sin helhet, men også fordi det ifølge Nikolajeva (2000, s.69) er vanlig at historien i nyere bildebøker starter der. Paratekstene kan også inneholde viktig informasjon, og de kan

ilegge noen leseforventinger (Nikolajeva, 2000, s. 63). Når jeg ser på paratekstene ser jeg på de verbale og de visuelle elementene som presenterer innholdet i boken (Nikolajeva & Scott, 2006, s. 241-253). Utvalget av hva jeg velger å fokusere på i paratekstene av verbaltekst og illustrasjoner, og på hvordan disse fungerer sammen, baserer seg i hovedsak på hvordan naturen, menneskets innflytelse på naturen, og på hvordan forholdet mellom naturen og mennesket fremstilles på de ulike sidene. I lesningen vil jeg se på noen av fremstillingene i lys av posisjonene i NatCul-matrisen. Jeg vil altså benytte meg av matrisen som et verktøy for å se hvilke perspektiv på natur fremstillingene viser. Om de har en antroposentrisk eller økosentrisk, feirende eller problematiserende fremstilling. Noen ganger vil det likevel være slik at fremstillingene kan ligge eller trekkes mellom perspektivene, altså at de havner i spenningsfeltet mellom perspektivene.

Fremgangsmåten jeg benytter meg av i lesningen av paratekstene gjelder også for de påfølgende delene av boka – begynnelsen, midtdelen og slutten. Utvalget av fremstillingene jeg fokuserer på baserer seg på situasjonene som oppstår i fortellingen, og på hvordan omgivelsene og naturen blir påvirket av handlingene til karakterene i boka. Jeg ser blant annet på idyllen, ødeleggelsen, ødeleggeren, forholdet mellom ødeleggeren og beboere, kampen mellom ødeleggeren og beboere, og ødeleggerens tilpasning. Disse handlingene spiller blant annet på spenninger mellom det antroposentriske synet og det økosentriske synet. Til slutt i analysen vil jeg oppsummere hvor *Papirflybjørnen* sett som en helhet kan posisjoneres i matrisen.

3.5 Begrepsavklaring

I en lesning av en bildebok er det nødvendig med et spesifikt begrepsapparat, siden bildebøkene er en unik litterær kunstform, som gjennom estetiske virkemidler skaper mening. Jeg vil derfor kort ta for meg noen prinsipper og begreper fra bildebokanalysefeltet som jeg vil benytte meg av i lesningen av *Papirflybjørnen*. Begrepene er hentet fra litteraturprofessor og bildebokteoretiker Maria Nikolajeva (2000), og semiotikkteoretikerne Gunther Kress og Theo van Leeuwen (2006).

Det mest iøynefallende med en bildebok er at den benytter seg av to kommunikasjonsnivåer, både det verbale og det visuelle (Nikolajeva, 2000, s. 11). Nikolajeva plasserer bildeboken i kategorien «syntetiske medier», og peker på mange likhetstrekk mellom bildeboken og f.eks.

teater og film. Hun mener at noe av likheten ligger i selve syntesen – samspillet mellom det verbale og det visuelle kommunikasjonsnivået. Når vi snakker om bildebøker kalles dette samspillet mellom tekst og bilde *ikonotekst* (Nikolajeva, 2000, s. 15). Begrepet ikonotekst ble først introdusert av den svenske litteraturforskeren Kristin Hallberg i 1982 (i Nikolajeva, 2000, s. 15). Nikolajeva peker imidlertid på at det er mange typer samspill i bildeboken som ikke går inn under begrepet ikonotekst (s. 15). Hvilke farger som er brukt, hvilken font som er benyttet og hvordan setningene er bygd opp er alle interessante momenter å diskutere i en bildebokanalyse. Jeg vil diskutere noen av disse samspillene uten et strengt begrepsapparat.

Syntesen mellom verbalteksten og illustrasjonene skaper mening på ulike vis, og mulighetene er mange. Man kan dele inn bildebøker i kategorier etter hvordan det verbale og det visuelle samhandler. Nikolajeva (2000, s. 22) bruker følgende inndeling; I en *symmetrisk bildebok* forteller det verbale og det visuelle det samme. I en *komplementær bildebok* utfyller det verbale og det visuelle hverandre. I en *forsterkende bildebok* er den verbale fortellingen i stor grad avhengig av det visuelle, ofte vil man ikke kunne forstå fortellingen uten illustrasjonene. Dette gjelder også i motsatt fall, hvor bildene er avhengig av ordene. I en *kontrapunktisk bildebok* står det verbale og det visuelle i et kontrapunktisk og utfordrende forhold til hverandre. Mens i en *motstridig bildebok* går kontrapunktet over til en konflikt, hvor det verbale og det visuelle har motsatt meningsinnhold. Dette kan utfordre leserens tolkning. I de fleste bildebøker vil en finne eksempler på flere av disse typene synteseser, men man vil likevel kunne fastslå om en av typene er nettopp det som særpreger boken (Ommundsen, 2018, s. 157).

Hvordan man leser bildene i en bildebok er heller ikke tilfeldig, og det har blitt utarbeidet flere teorier som omhandler nettopp dette. Kress og van Leeuwen (2006, s.186) viser til at man kan dele inn et bilde fra venstre til høyre, og fra topp til bunn. Når det gjelder å dele inn bilde fra topp til bunn, omtaler de den øverste delen av bildet som *det ideelle*, altså det som *kan være*, og den nederste delen som *det reelle*, eller det *som er*. Når man leser et bilde fra venstre til høyre vil det som er til venstre på et bilde representere *det kjente* eller *det satte*. Den høyre siden vil derimot romme *det ukjente*, eller *det uvisse* (Kress & van Leeuwen, 2006, s. 179-181). Kress og van Leeuwen (2006, s. 181) viser også til at lesning fra venstre til høyre kan leses som tid. Fortid til venstre, og fremtid til høyre. Dette henger sammen med det Nikolajeva (2000, s. 81) kaller *pageturners*, eller *sidevendere* på norsk. I romaner kalles det ofte *cliffhangers*, og er det som gjør at leseren lokkes til å bla om til neste side for å lese det er som skjer videre i

fortellingen. I bildebøker kan sidevenderne være verbale eller visuelle, men de oppfyller den samme funksjonen som en cliffhanger (Nikolajeva, 2000, s. 81).

Et annet virkemiddel Nikolajeva (2000, s.79) viser til er *innramming*. En ramme rundt et objekt vil ifølge henne føre til en distansering mellom leser og objekt. Jo kraftigere ramme, jo større distanse vil skapes. Helsebilder kan også være innrammet, men mange moderne bildebøker har ofte helsebilder uten ramme. Ifølge Nikolajeva (2000, s. 79) vil leseren inviteres inn i bildene og komme nærmere handlingen om bildene figurerer uten en innramming. Da kan *blødning* forekomme. Blødning er når illustrasjonene «blør» ut over de satte rammene på en side, eller over på andre oppslag (Nikolajeva, 2000, s. 79).

Et annet moment som er særegent i en analyse av en bildebok er at man bruker betegnelsen *oppslag* i stedet for sider. Det er hensiktsmessig fordi oppslag viser til en dobbeltside delt inn i venstre- og høyreside som utgjør en helhet (Nikolajeva, 2000, s. 74). I lesningen av *Papirflybjørnen* vil jeg derfor presisere når jeg viser til oppslag, og når jeg viser til venstre- eller høyre side på oppslaget. Jeg vil også komme nærmere inn på de overnevnte begrepene og prinsippene i lesningen i det påfølgende kapittelet.

4 *Papirflybjørnen* – en økokritisk lesning

I dette kapittelet vil jeg gjøre en lesning av bildeboken *Papirflybjørnen* ut fra et økokritisk perspektiv. I lesningen vil jeg særlig se på hvordan naturen, menneskets forhold til naturen, og forholdet mellom mennesket og natur fremstilles i boken. I lesningen vil jeg benytte meg av NatCul-matrisen (Fig. 1), beskrevet i metodekapittelet, som analyseverktøy. Jeg vil også støtte meg til bildebokteori fra Nikolajeva (2000) og bildeanalyseteori fra Kress og Van Leeuwen (2006), som jeg presenterte i forrige kapittel. Jeg vil starte dette kapittelet med å gi en kort introduksjon av *Papirflybjørnen*, og med å si noe om de overordnede trekkene ved bildeboken. Deretter vil jeg foreta den økokritiske lesningen.

4.1 Kort introduksjon av *Papirflybjørnen*

Bildeboken *Papirflybjørnen* (2010) er skrevet og illustrert av forfatter, illustratør og kunstner Oliver Jeffers (f. 1977) fra Nord- Irland. Boken ble først utgitt under originaltittelen *The Great Paper Caper* i Storbritannia i 2008. Den norske utgaven er oversatt av Henning Hagerup. Boken er i stående format og har 19 oppslag.

Papirflybjørnen handler om en bjørn, som kapper ned trær og greiner i en skog, for å kunne lage seg papir til å delta i en papirflykonkurranse. Dyrene som bor der merker at det er noe som ikke er slik det skal med trærne i skogen. De setter i gang en etterforskning for å finne den skyldige. I letingen etter spor, finner de bevismateriale i form av bjørnelabbavtrykk på et papirfly, og politiet kontaktes. Beviset leder til en bjørn, som så gjerne ville følge i sine forfedres fotspor og vinne papirflykonkurransen. En rettsak finner sted, og bjørnen tilstår. Bjørnen angrer og gjør det godt igjen ved å plante nye trær. Samtidig setter de andre dyrene i skogen sammen bjørnens gamle papirfly til et stort papirfly bjørnen kan delta i konkurransen med.

Illustrasjonene i boken er satt sammen av ulike teknikker; akrylmaling, fargeblyanter, collage og digital illustrasjon. De har et barnlig naivistisk uttrykk, og det illustreres tidvis absurde humoristiske situasjoner. På oppslag 5² ser vi for eksempel hvordan grisen står og steker bacon. På et annet oppslag ser vi bjørnen sage over greinen som han selv sitter på (oppslag 6). Humoren

² Når jeg videre henviser til oppslag referer jeg til *Papirflybjørnen* (Jeffers, 2010).

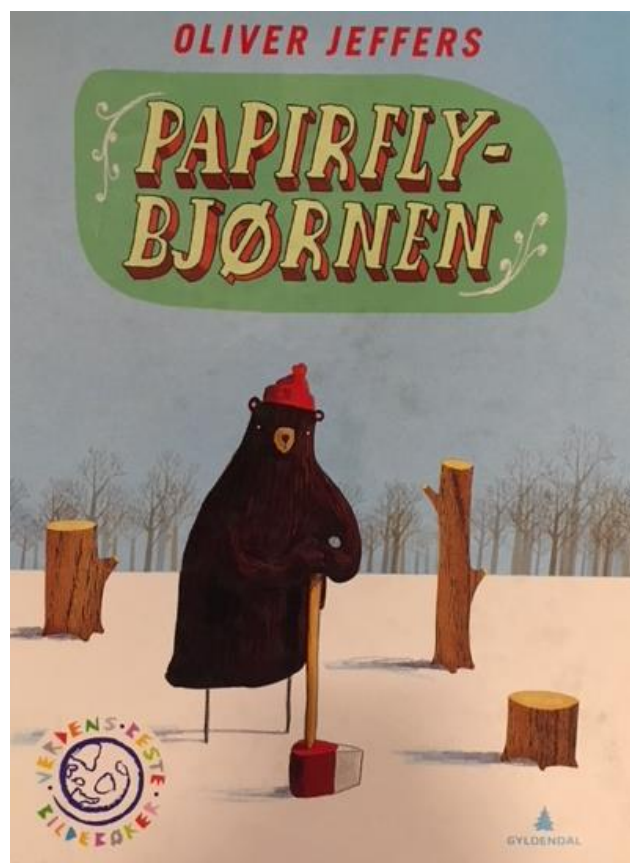
forsterkes ved en visualisering av en språklig metafor «sage over grenen en selv sitter på». Et annet eksempel på humoren i boka er at bjørnen og andre bjørner i forskjellige størrelser står oppstilt til gjenkjenningsprøve på politistasjonen; hvor en teddybjørn er den minste (oppslag 15). Noen særtrekk ved bildene er at karakterene er enkelt fremstilt med strekbein og knappenålsøyne uten pupiller. Bildene dominerer, da verbalteksten stort sett består av korte setninger, som nesten gjennomgående kun er på enten venstre- eller høyre side i oppslagene. Fire oppslag figurerer også uten verbaltekst. Plasseringen av verbalteksten varierer, men den er plassert slik at fokuset blir på bildene. Totalt har fortellerteksten 322 ord, hvorav 163 av ordene er på oppslag 15, 16 og 17. En stor del av fortelling fortelles altså gjennom bildene, mens det mot slutten er flere ord. I tillegg er det det noen snakkebobler med dialog mellom karakterene som består av totalt 30 ord. Oppslagene i boken med mange ord er der hvor forløsningen og tilståelsen skjer. Boka er også ganske språklig avansert, med ord som øyenvitnerapport, bevismateriale, etterforskning, aktor, retten og biennale.

Papirflybjørnen har en tydelig moral: Når du har gjort noe galt, må du gjøre opp for deg. Samtidig har den, slik jeg ser det, tre leselinjer. Den ene leselinjen er ut ifra et konkurransemotiv. Bjørnen ønsker å vinne en konkurranse, og legger et forventningspress på seg selv. Blant hans aner finnes det gamle mestere som han føler han må leve opp til. Den andre leselinjen er gjennom et lovbrudd. Den følger et fokus på det juridiske, i form av etterforskning og rettsak som en følge av skogshogsten. Den siste leselinjen er igjennom et økologisk perspektiv. Den har fokus på miljøødeleggelse, og det er den leselinjen jeg vil følge i min lesning. De to andre leselinjene vil også komme til syne i lesningen min, ettersom leselinjene skilr over i hverandre.

4.2 Paratekstene – i spenningsfeltet

Det første man ser i møte med en bildebok er paratekstene. Ifølge Nikolajeva (2000, s. 69) er det vanlig, i nyere bildebøker, å benytte seg av deler av paratekstene til å fortelle historien. Fortellingen kan begynne på framsiden av permen, og avrundes på baksidepermen (Nikolajeva, 2000, s. 63). Paratekstene kan derfor være med på å skape noen leseforventninger. En bildebok har også et begrenset antall sider, så prosentvis utgjør paratekstene en større del av boken enn de gjør i for eksempel en roman (Nikolajeva, 2000, s.63). Siden paratekstene er en del av boken i sin helhet, vil det være naturlig å se på disse først i *Papirflybjørnen*.

Tittelen *Papirflybjørnen* blir fremvist med en font av bokstaver skåret ut i tre. Naturen og mennesket er altså tilstede allerede her. Bokstavene fremstilles økosentrisk, siden de er av natur, tre, men på den andre siden fremstilles de antroposentrisk i og med at de er produsert og laget av nedhogd trevirke. Dette er et eksempel på at naturen og kulturen griper over i hverandre. Bokstavene kan i tillegg ses på som en metakommentar til boka, som jo også er laget av tre. Tittelen har og en uvanlig ordsammensetning. Den består av *papirfly*, som er en menneskelig kreasjon, og *bjørnen* som er noe naturlig. Disse ordene som normalt ikke står sammen kan skape forventning rundt fortellingens innhold hos leseren.

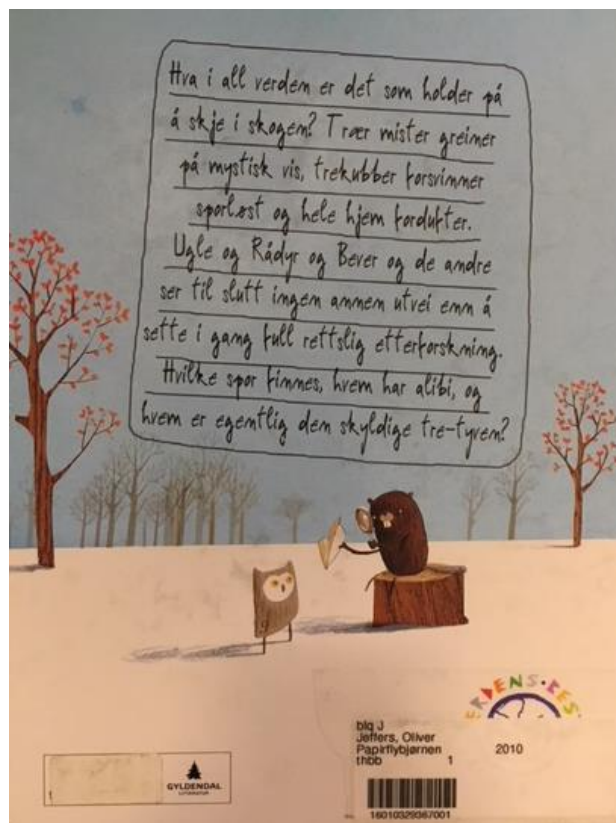

Ill. 1. Omslaget. Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

Omslagsbildet (Ill. 1 og 2) på boken går sammenhengende over for- og bakside. En vannrett linje skiller en snødekt bakke og en lyseblå himmel. En skog i horisonten gir bildet en dybdefølelse. I forgrunnen står det stubber og avkappede trær. På forsiden (Ill.1) står en bjørn, som rager høyere enn skogen og trestubbene. Bjørnen har en rød lue og et mutt ansiktsuttrykk. I hendene holder han en rød øks som er plassert midt i bildet. De røde gjenstandene kommer synlig frem mot de snøhvite og lyseblå bakgrunnsfargene i det vinterkledde landskapet. Bjørnen

ser rett på leseren. Han prøver ikke å gjemme seg, selv om han kan ha skylden i at trærne er kappet av. Med det mutte uttrykket kan dog leseren få sympati for han. Om man til gjengjeld slår sammen signalene av bjørnens hånd over den røde øksen og de avkappede trærne i forgrunnen gir dette forsiden en urovekkende følelse over hva som skjer i denne skogen. At det er vinter på bildet forsterker en kald følelse, og at fare er på ferde. I tillegg kontrasteres det avskogede og golde landskapet i forgrunnen med den uskadde skogen man ser i horisonten. Skogen i horisonten er fremstilt økosentrisk, fordi skogen er skogen i seg selv. Forgrunnen fremstår antroposentrisk, fordi skogen er hogd ned, og fordi bjørnen står der med en øks. Ifølge Mortensen (2013, s. 285) vil et fokus på miljøødeleggelser i litteraturen flytte fokus fra det antroposentriske perspektivet, og over til det økosentriske perspektivet. I lys av Mortensen, vil dermed avskogingen kunne leses økosentrisk. Forsiden viser altså to forskjellige fremstillinger av et økosentrisk perspektiv, den uskadde skogen og den avskogede skogen.

Forsiden er slik jeg kan se det, delt i to deler. Kress og van Leeuwen (2006, s. 186) viser til at det kan være forskjellig informasjonsverdi i topp og bunn i et bilde, og at det kan finnes elementer som binder disse sammen. Den øvre delen ser de på som det ideelle, «det som kunne vært». Det kan være seg idyll eller en ønsket situasjon. Den nedre delen er mer informativ og viser «det som er», det reelle (Kress & van Leeuwen, 2006, s. 186). Dette er overførbart til forsiden. Den øverste delen er feirende og økosentrisk. Den skildrer kun natur og ikke noe menneskelig. Det viser en skog slik man forventer en skog. Den nederste delen viser skogen som den er nå, det reelle. Pastoralen er et idyllisert landskap, og Buell (1995, s. 31) omtaler pastoralen også som en tilbakevendelse fra det urbaniserte til en «naturlig» eksistens. Hvis man ser Buells ide om pastoralen i lys av Kress og van Leeuwens teori om et bildes oppbygning, kan man si at forsiden illustrerer denne tilbakevendelsen til det naturlige.

Ill. 2. Omslaget. Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

På bokens bakside (Ill. 2), står en ugle og betrakter en bever, som sitter med et forstørrelsesglass og studerer et papirfly. Disse kan minne om små miljøaktivister, og kan gi leseren håp i at noen vil etterforske det som skjer. Samtidig legger baksideteksten opp til en rettslig etterforskning, satt i gang av dyrene. Ugle, Rådyr og Bever som er nevnt i sammenfatningen har fått tildelt stor forbokstav. Funksjonen av det er at dyrenes posisjon og identitet forsterkes, samtidig som det fører til en individualisering av dyrene. Ved at dyrene har fått «egennavn» kommer man tettere på dem, og man kan tenke seg til at de kan kreve sin rett. I sin helhet, med «miljøaktivistene» og baksideteksten som fremmer en etterforskning, kan en si at baksiden blir fremvist med et miljøengasjement for skogen. Den er ikke idylliserende, men den gir håp i de to dyrene som studerer papirflyet. I tillegg bidrar den med en spenningsskapende effekt, i det man blir introdusert for det kriminelle aspektet ved fortellingen. Satt opp imot den urovekkende forsiden, fungerer den som en motvekt. Bjørnen med øksen i hånden omringet av de avkappede trærne på forsiden, sammen med spørsmålene i baksideteksten «Hvilke spor finnes, hvem har alibi, og hvem er egentlig den skyldige tre-tyven?» peker på bjørnen som handlingens mulige antagonist. Nikolajeva (2000, s. 68) viser til at forfattere ofte avslører for mye i omslagsbildene, og dermed tar bort en del av spenningen om både bokens miljø og antagonist er avbildet. På den andre

siden kan det gjøre leseren nysgjerrig på boken. Det vil komme an på leserens forforståelse av boken om det er tydelig at det er antagonisten som er avbildet. Muligens er det først ved en gjennomlesning at dette kommer frem.

Tittelen og omslagsbildet setter rammene og miljøet for teksten, og gir leseren et bilde på *Papirflybjørnens* innhold. Dermed kan en si at fortellingen starter allerede der. Vurdert mot NatCul-matrisen viser omslaget en problematiserende holdning til naturen. De avkappede trærne kan leses som en ødeleggelse av skogen, eller avskoging. Etterforskningen er en følge av denne avskogingen. Omslaget kan sies å bevege seg i spenningsfeltet mellom et antroposentrisk og et økosentrisk perspektiv i den horisontale aksens i NatCul-matrisen. Bjørnen bryter med vår oppfattelse av en bjørn. Den er antropomorfisert, altså tildelt menneskelige egenskaper. Han lener seg på en øks og han kapper trolig ned trær, og i henhold til barnelitterære konvensjoner har han klær, i form av en lue. Han er et dyr som har inntatt en menneskerolle. Antropomorfiseringen gjør at fokuset blir mer på menneskerollen enn på dyrerollen til bjørnen. Det samme gjelder for beveren på baksiden av boken. Dette gjør at omslaget trekker mot den antroposentriske posisjonen, altså den menneskesenterte. Samtidig tar omslaget opp spørsmål om økologisk bærekraft (avskoging). Mortensen (2013, s. 286-287) mener at avromantiseringen av naturskildringer i litteraturen fører til et økt fokus på spørsmål som bærekraftig utvikling og økologisk rettferdighet. Ut ifra denne tankegangen forskyves omslaget mot en økosentrisk posisjon. Sammen utgjør dette at omslaget dermed havner i spenningsfeltet mellom disse perspektivene.

Innsidepermen (Ill. 3) er derimot antroposentrisk. Ifølge Nikolajeva (2000, s. 69) er det vanlig med avbildning av hovedpersonen i ulike aktiviteter på permsidene i bildebøker. I *Papirflybjørnen* derimot vises detaljerte bruksanvisninger over papirflybretting for viderekomne. Brettingen av papirflyene er temabasert til tittelen og fungerer som en sidekommentar til handlingen. Dette tilføyer boken et element av lek, og oppfordrer kanskje leseren til å anvende kunnskap og ferdigheter fra boka i virkeligheten. Innsidepermen i starten av boken er nesten identisk med den siste, bare med andre modeller av papirfly. Bruksanvisningen på blåkopiark henvender seg nok mest mot den voksne leseren med innviklede instruksjoner og bruk av humor. Den eneste formen for naturreferanse på disse sidene er ordet «tremassebasert», ellers har den ingen vinkling mot det økosentriske. Det er ingen bilder av trær eller dyr, bare hvite tegninger på blåkopiark. Disse blå sidene står i sterk kontrast til resten boken, som i stor grad er preget av natur og dyr. Fraværet av natur og dyr og

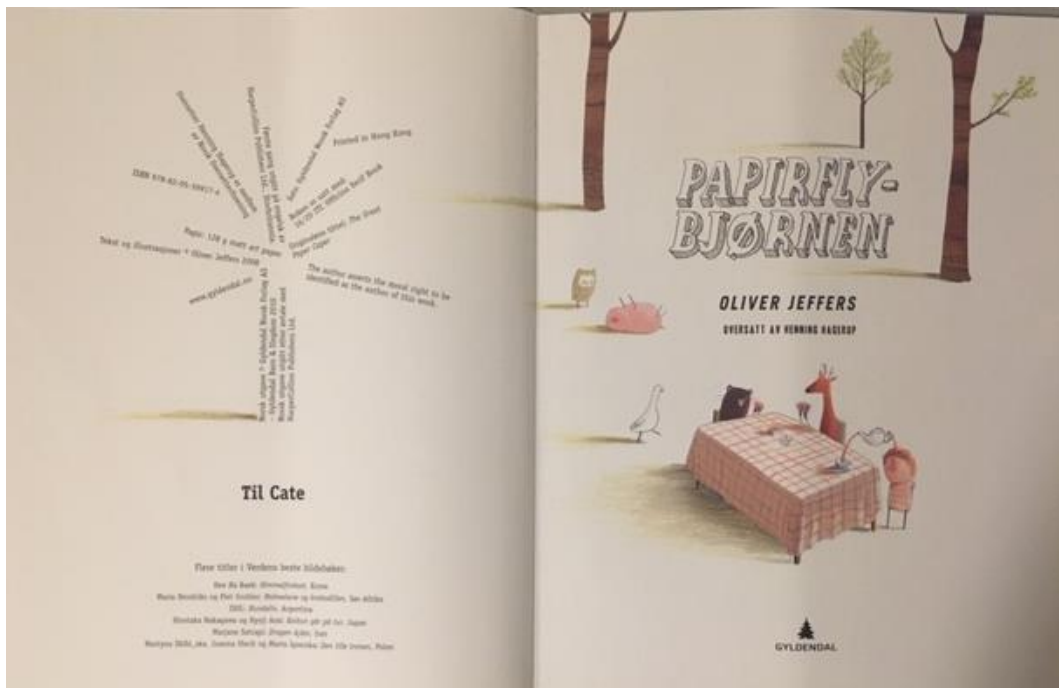
det konstruksjonspregede uttrykket gir sidene et antroposentrisk perspektiv. Den er ikke feirende, heller ikke problematiserende. Ut fra et økokritisk perspektiv vil jeg si at permsidene kontrasterer resten av boken, fordi man her blir oppfordret til å bruke av naturressursene og på den måten «feire» antagonisten i fortellingen. Samtidig understreker permsidene et kritisk poeng i boka ved at de fremstiller et perspektiv som omhandler masseproduksjon.

Ill. 3. Innsideperm. Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

Det antroposentriske perspektivet fra innsidepermen fortsetter over på smusstittelsiden (s. 3), der det kun er et bilde av ett papirfly. Neste oppslag viser kolofonen og tittelsiden (s. 4- 5, Ill .4). I motsetning til forsiden viser ikke tittelsiden antagonisten, men fem dyr og et menneske sammen i skogen (s. 5). Dette er første gang man i boken presenteres for fortellingens protagonister, heretter omtalt som dyrene. Et antroposentrisk perspektiv kommer til syne i at noen av dyrene sitter ved et bord og spiller kort. Bildet gir et inntrykk av en hyggelig atmosfære hvor alle ser ut til å kose seg. Ifølge Nikolajeva (2000, s.79) benytter mange bildebøker seg av blødning. Det vil si at et bilde går utenfor rammene i boken. Skyggen fra det ene treet på tittelsiden blør over på kolofonsiden. Der ser man at kolofonen er formet som et tre, og den kaster også en skygge (s. 4). Her ser vi en motsetning til tittelen på forsiden, hvor bokstavene var laget av tre. Her er treet laget av bokstaver. Kolofonen føles som en integrert del av skogen,

og dermed kan oppslaget sees ut fra et økosentrisk perspektiv. Sammen med det antroposentriske synet som illustreres i dyrenes menneskelige handlinger vil oppslaget i lys av matrisen kunne plasseres i spenningsfeltet mellom det antroposentriske og økosentriske perspektivet.

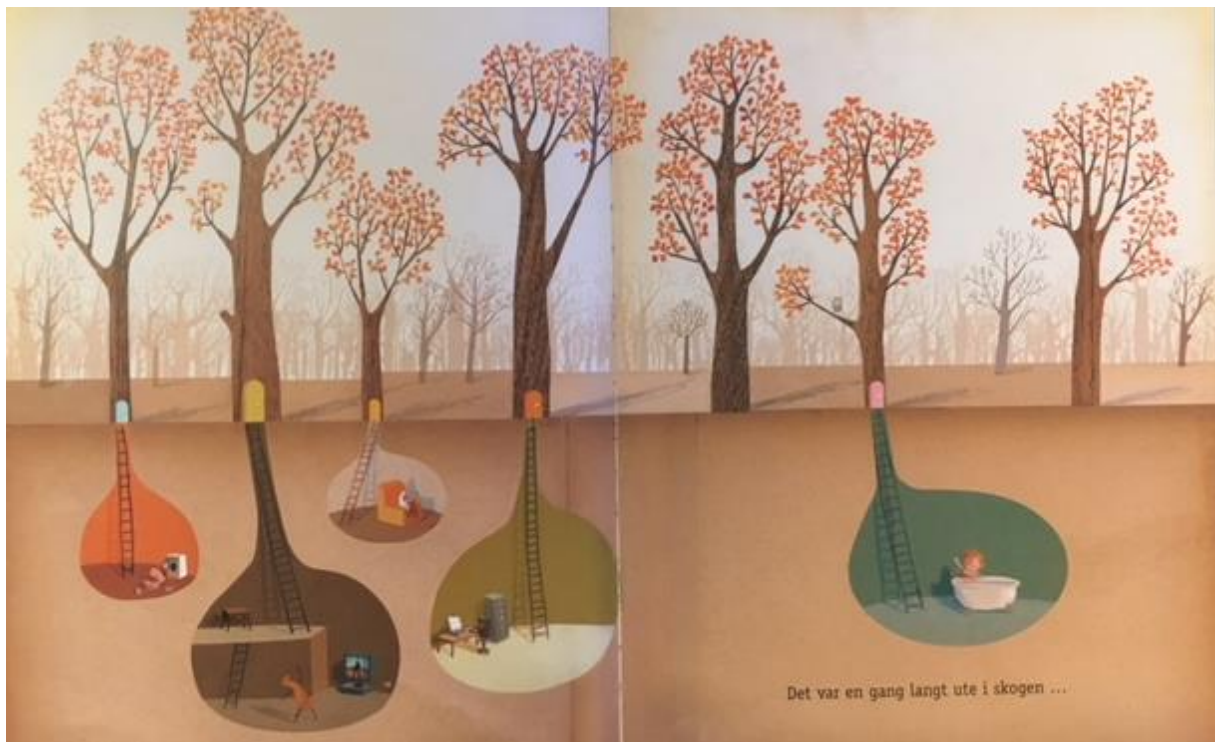
Ill. 4. Kolofon og tittelside. Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

Oppsummert, om man skal plassere elementene i parateksten i det antroposentriske – økosentriske perspektivet i NatCul-matrisen, så er de innom begge perspektivene. De fremstiller ulike grader av menneske- og naturrepresentasjoner før selve fortellingen starter. Det vil jeg si gir boken en dynamikk tidlig, satt opp mot en eventuell paratekst basert på kun ett av perspektivene.

4.3 Begynnelsen – fra økosentrisk til antroposentrisk

Den hyggelige atmosfæren fra tittelsiden fortsetter over på bildebokens første oppslag. Her fremstilles et heltotalbilde av en etablert skogsdyll, med protagonistene i sin vanlige hverdag, hvor alt ser ut til å være i orden (Ill. 5). Det er ingen nedhogde trær, og bjørnen er ikke å se. Bildet er varmt og harmonisk med svale høst-farger. Horisontalt står trær på rekke, og på noen

av trærne er det dører som vertikalt leder ned under jorden. I et tverrsnitt ser man inn i hjemmene til protagonistene. De gjør lett gjenkjennelige menneskelige hverdagsaktiviteter, som å vaske seg, strikke og se på TV. Med en lesevinkel fra venstre til høyre, ser en dyrenes hjem først, så menneskets. Mennesket er en av seks protagonister, og har ingen særposisjon, foruten at han er alene på høyre side i oppslaget. Han har samme boforhold som dyrene og er *én* del av mangfoldet.

Ill. 5. Oppslag 1, Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

Ifølge Kress og van Leeuwen (2006, s. 180- 181) kan man ofte lese et bilde fra venstre til høyre, hvor venstre side representerer det kjente, og høyre side representerer det ukjente. På høyre side ser man mennesket som lever som «et dyr» under bakken. Dette virker ukjent, men det kan gjøre at man får en oppfatning om at dyrene er likestilt mennesket. Eller mer korrekt i denne sammenhengen; dyrene på venstresiden er det kjente, og mennesket på den ukjente høyresiden, er likestilt dyrene. Det at mennesker likestilles med dyr gir et økosentrisk perspektiv. Oppmerksomheten vendes bort fra mennesket og mot en likestilling mellom menneske og dyr. Samtidig er det jo slik at mennesket er plassert på en egen side, høyre side. Det er tydelig at mennesket er alene på den ene siden, og det kan være et tegn på at mennesket faktisk er i en særposisjon. Sett med dypøkologiske øyne er mennesket en likestilt del av naturen, men

realistisk sett så er vi i en særposisjon. Vi er fortsatt den arten som påvirker våre omgivelser (naturen) mest, og er den eneste arten som er i stand til å reflektere over vår egen posisjon i naturen. Det er også et poeng at ugla, som er et mye brukt symbol på visdom, sitter i treet til mennesket. Visdommen sitter altså i den ideelle delen av bildet. Dette kan være et symbol på at visdom ikke alltid er en realitet, men et ideal.

Slik jeg kan se det, er oppslaget delt i tre deler. Kress og Van Leeuwen (2006, s. 186) teori om informasjonsverdi i topp og bunn i et bilde, kan også overføres til dette oppslaget. Den øverste delen er feirende og økosentrisk. Den skildrer kun natur og ikke noe menneskelig. Det viser en skog slik man forventer en skog. Ifølge Kress og Van Leeuwen (2006, s. 186) er dette også hvor man kan finne det ideelle i en komposisjon. Den midterste delen introduserer dørene på trærne, som er starten på det antroposentriske perspektivet. Dører er ikke noe dyr har, men mennesker. Altså havner den i spenningsfeltet mellom et økosentrisk og et antroposentrisk perspektiv. I bildekomposisjonen er dette delen som binder den øverste og nederste delen sammen. Den nederste delen, under bakken, fortsetter med det antroposentriske perspektivet samtidig som den ligger på punktet mellom den feirende - problematiserende posisjonen. I seg selv er det under bakken en idyll, men det er mere en menneskelig idyll enn en vanlig dyreidyll. Det er altså ikke feirende, det er ikke ren natur eller naturlige aktiviteter. Det er heller ikke problematiserende. De bruker strøm, men det er ingen problematikk eller feil i den forstand. Det vil med andre ord si at den nederste delen verken havner i en feirende eller problematisk posisjon, men et sted i mellom disse punktene. Komposisjonsmessig er dette den informative delen av bildet. Her ser man hvordan livet er ute i skogen.

Nikolajeva (2000, s. 15) bruker begrepet ikonotekst om skrift i samspill med bilde. Ikonoteksten på dette oppslaget viser at det er langt ute i skogen, det er høst og alt er som det vanligvis pleier å være. Det eneste som gir en pekepinn om at noe mer kommer å skje er verbaltekstlinjen «Det var en gang langt ute i skogen ...» (oppslag 1). Dette er ifølge Nikolajeva (2000, s. 81) et virkemiddel kalt sidevender. Den uavsluttede setningen bygger opp til at leseren skal vende om til neste side, hvor setningen fullføres med «... da ingenting var helt som det burde ha vært» (oppslag 2). Ord og bilde på oppslagene underbygger hverandre for å gi fortellingen mening. Oppslaget viser et eksempel på det Nikolajeva (2000, s. 22) kaller komplementær bildebok.

Ill. 6. Venstre side, oppslag 2, Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

På venstre side til oppslag 2 ser man bjørnen slepe på øksen (Ill. 6). En øks kan ses på som et tegn på menneskelig herredømme over naturen. Dette er første gang antagonisten dukker opp i boken. Ikonoteksten på oppslaget gir inntrykket av at bjørnen er den som står for at «ingenting var helt som det burde ha vært». I motsetning til heltotalbildet på forrige oppslag, er bjørnen alene i en ramme. Rammen setter ikke bare bjørnen i fokus, den isolerer antagonisten fra resten. Den skiller den «slemme» fra de «snille». I bildebøker kan dette føre til at leseren blir distansert og føler en avstand fra antagonisten (Nikolajeva, 2000, s. 79). Noe har altså blitt annerledes fra den harmoniske starten. Skogens ro har endret seg, den trygge harmoniske idyllen har blitt brutt. Man går fra det trygge til det usikre og starten av boken blir en kontrast til fortsettelsen.

4.4 Midtdelen – problematiserende

Historien endrer seg altså på de neste sidene. Harmonien blir snudd på hodet. Skogen blir kuttet ned, tre for tre. Gjennom illustrasjonene ser man bjørnen kutte ned et visst antall trær. Bjørnen er ute på dag- og nattestid, gjennom høsten og vinteren, og i ulikt vær og vind. Tidsperspektivet her er verdt å merke seg. Mens første oppslag i fortellingen starter med høst, foregår midtdelen

av boka om vinteren. På det aller siste oppslaget i boken er det vår. Boken spenner altså over tre kvart år. Dette er derimot ikke lett å få med seg, da den verbale teksten ikke gir følelsen av at så lang tid har gått. Det kommer ikke frem hvor mange trær bjørnen har kuttet ned i tidsrommet mellom bildene. Med tanke på tiden fortellingen spenner over kan man anta at det er flere trær enn det som bildene viser. De gjentatte illustrasjonene av bjørnen i aksjon forsterker også handlingen rundt avskogingen. Sett i lys av matrisen er fremstillingen av avskogingen problematiserende. Bjørnen ødelegger skogen og dermed livsgrunnlaget for dyrene. Det er altså en åpenbar sammenheng mellom bjørnens handlinger og dyrenes utsatte situasjon. Et eksempel som viser det er en scene med en ugle som er visuelt repetert. På oppslag 2 skal en ugle lande på en grein som er der (Ill. 7). På oppslag 6 ser vi uglen igjen som forsøker å lande på en grein (Ill. 8). Den er ikke der lenger, for på venstresiden av oppslaget ser vi bjørnen sage ned greinen. Uglen faller ned i bakken med hodet først. Bjørnen har fjernet habitatet til uglen. Den sceniske repetisjonen viser altså en negativ konsekvens av bjørnens handling. Som nevnt kan uglen ses på som et symbol på visdom. Men en antroposentrisk handling, altså bjørnens hogst, gjør at visdommen faller nesegrus i bakken. Dette kan være et tegn på at menneskets handlinger ikke alltid er de mest gjennomtenkte, og at våre handlinger ofte har en konsekvens som går ut over oss selv.

Ill. 7. og Ill. 8. Oppslag 2 og 6, Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

En annen konsekvens av bjørnens avskoging er dyrenes reaksjon. De går fra forundring, til å skylde på hverandre, og fra overbevisning om at ingen av de har noe med saken å gjøre, til å sette i gang en etterforskning. De fremstilles som svært ivrige og engasjerte i å få tryggheten tilbake. Trærne kan sees på som en grunnleggende verdi for gruppen, de bor og lever der. Når

denne verdien holder på å forsvinne, oppstår en uro, en disharmoni. Dette viser en tydelig sammenheng mellom bjørnens handlinger og dyrenes utrygghet. Samtidig får man underveis antydninger om bjørnens motivasjon, i tittel, innsideperm og smusstittelse, i tillegg til at han i boken bærer papir, bretter og forsøker å sende papirfly. Senere får man vite, gjennom en plakat festet på et tre i skogen, at det skal være en papirflykonkurranse (oppslag 8). På høyresiden av oppslag 14 (Ill. 9) ser man bjørnen andektig betrakte bilder av sine forfedre, som er tidligere mestere.

Ill. 9. Oppslag 14, Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

Man kan se på bildet som at forfedrene kaster mye lys på bjørnen, slik at bjørnen soler seg i glansen. Som en følge av glansen får bjørnen en veldig lang skygge. Skyggen strekker seg helt ut til bildekanten, men blir avklipt der bildekanten stopper. Man kan også se på bildet som delt opp i tid, fra venstre til høyre. Kress og van Leeuwen (2006, s. 180- 181) viser til at det som er på venstre side av et bilde ofte representerer det kjente, mens høyresiden representerer det ukjente. Fortiden til venstre, altså det kjente, er representert i forfedrene. Bjørnen ser på fortiden, mens han står i nåtiden. Skyggen han kaster til høyre er mot fremtiden, det ukjente. En skygge man i tillegg ikke ser hele omfanget av. Skyggen kan gjenspeile bjørnens beundring og motivasjon til å leve opp til forfedrene. Bjørnen skuer bakover i tid og har ryggen vendt mot fremtiden. Forventningen fra fortiden som han prøver å leve opp til i nåtiden påvirker fremtiden.

Motivet for bjørnens hogst av skogen er at han ønsker å leve opp til forfedrenes standard. På grunn av dette konkurransemotivet forsyner han seg av skogens ressurser til sin egen fortjeneste. Det viser hvilken kraft og overtak over naturen man kan ha om motivasjonen er til stede.

Bjørnens konkurranseinstinkt gir et forbruk som går på bekostning av dyrene. Et forbruk som er overdrevet eller som går ut over noen eller noe kan man si er et overforbruk. Overforbruket vises først og fremst i at han sager ned greiner og drar med seg trær, men også i kastingen av papirflyene. For å kunne øve på å sende papirflyene langt, bruker han mengder av trær for å produsere nok papir til det. Overforbruket gir assosiasjoner til mange store bedrifters rovdrift av naturressurser. I et konkurransemarked er det mange selskaper som forsyner seg av naturressursene for egen profitt. En enkel overføring av *Papirflybjørnen* til det virkelige liv er hogst av regnskog, som går ut over både dyr og menneskers habitat og boforhold. Dette kan også knyttes til konkurransen i markedsøkonomien. Dette motivet finner vi allerede på oppslag 3, der bjørnen bærer på en bunke med papir, og hvor arkene bare flyr av gårde. Dette forsterker bildet av overforbruket, og en medfølgende forsøpling. Følgene av overforbruket ser man for eksempel i den overnevnte situasjonen med uglen, og i disharmonien som oppstår blant dyrene når skogen blir ødelagt.

På oppslag 12 ser man bjørnen gå mot en hytte. I den ene armen holder han øksen, i den andre holder han vedkubber. Overdreven svart røyk velter ut av pipen til hytten, og gir inntrykk av at det som foregår i hytten forurenses. På neste oppslag er man inne i hytten (oppslag 13). På oppslaget ser man flere menneskelige rekvisitter, plantegninger, verktøy og en papirmaskin. Det ligner ingen vanlig hytte, mer en industriell arbeidsstue. Her ser man at papirmaskinen er kilden til den svarte røyken. For å kunne gjøre seg nytte av trærne og lage papir, dytter bjørnen et tre inn i papirmaskinen. På den andre siden kommer det papirark ut. Bjørnen forsyner seg altså av skogen, og dermed, livsgrunnlaget for de andre dyrene. På grunn av overforbruket og forurensningen kan man si at bjørnen driver med miljøødeleggelser. Problematikk som overforbruk av naturressurser kan man plassere i den antroposentriske delen av matrisen. Det er ønsker om produkter som danner et marked for produserte varer, og ønsker om flere varer fører til overforbruk. Altså er det menneskelige handlinger og ønsker som står i fokus, og dette er antroposentriske fremstillinger. Derimot mener Mortensen (2013, s.285), som tidligere nevnt, at søkelyset på miljøødeleggelser i tekster generelt vil flytte fokuset fra det antroposentriske perspektivet, over på det økosentriske perspektivet. Mortensen mener dette

skjer fordi man ved å se på ødeleggelsene øker den sosiale bevisstheten vår angående naturen og klimaspørsmål (Mortensen, 2013, s.286- 287). Bjørnens avskoging, produksjon og overforbruk retter et fokus på miljøødeleggelse, og de er dermed økosentriske fremstillinger.

4.5 Slutten – økosentrisk

Bokens siste del handler om arrestasjon, rettsak, domfellelse og botsgang. Når dyrene finner bevismateriale i form av bjørnelabbavtrykk på et papirfly, ringer de til politiet fra en telefonkiosk (oppslag 12). Politiet tar problemet på alvor, og tar med bjørnen inn til avhør (oppslag 16). Bjørnen tilstår, og sier at han ikke mente å ødelegge noe, han ville bare så gjerne vinne konkurransen (oppslag 17). Bjørnen må gjøre opp for seg ved å erstatte de nedhogde trærne. Han sår nye frø, og bøter på sin skade. Imens samler dyrene inn de gamle papirflyarkene. De resirkulerer dem til et nytt stort papirfly, som bjørnen vinner konkurransen med (oppslag 18). De bygger altså vinner-flyet av gamle ark, noe som i seg selv gir et inntrykk av at resirkulering fungerer. Gjenplantingen av trær, og gjenvinningen av brukt materiale er to måter å drive bærekraftig utvikling på. Sett i et økokritisk perspektiv er den bærekraftige utviklingen et av bokens budskap. En annen måte å se budskapet på i et økokritisk lys, er ut ifra en «det er aldri for sent å snu-holdning». Selv om man har ødelagt noe er det ikke for sent å prøve å rette opp i det, slik bjørnen gjør med skogen. Samtidig viser dyrene at samarbeid lønner seg. De slår seg sammen og finner ødeleggeren. Mange små feller altså en stor. Et generelt budskap som ikke er direkte økokritisk er anger og tilgivelse. Bjørnen angrer og bøter på skadene slik at han blir tilgitt av de andre i skogen.

På siste oppslaget i boken (Ill. 10), som bare består av den venstre siden, ser man bjørnen, smilende, vanne et tre (oppslag 19). Bak han sitter dyrene inne i en retro campingvogn. De sitter altså inne og er ikke ute i skogen. De har bodd i hulene sine under bakken, hvor de riktignok har hatt teknologi, men hvor stemningen likevel har vært preget av en slags naturlig idyll. Nå er de altså inne i en campingvogn, dog kan man tenke seg til at den er bjørnen sin. I vinduet skimter man nemlig pokalen hans fra papirflykonkurransen. Dette kan tyde på at bjørnen har trappet ned på teknologien og flyttet til noe enklere, uten en papirmaskin som forurensar. Oppslaget viser likevel et samhold mellom bjørnen og dyrene, og er slik sett idylliserende. Sett i lys av matrisen er oppslaget økosentrisk. Bjørnen har trappet ned sitt personlige forbruk, sitt eget boforhold, og han ivaretar det spirende treet ved å vanne det. Bjørnen har altså gått

igjennom en transformasjon. På de første oppslagene var han en mystisk antagonist som hogde ned skogen. I løpet av de siste oppslagene får man et nyansert bilde av bjørnen. I møte med forståelsen og sympatien fra de andre dyrene, ser han at hans egen fremferd har vært feil. I motsetning til den ødeleggeren han var, så har han utviklet seg og inntatt en ny rolle som en som passer på naturen.

Ill. 10. Oppslag 19, Jeffers, *Papirflybjørnen* 2010

Samholdet, og vanningen av ungtreet om våren signaliserer en ny start, selv om det vil ta mange år før trærne blir til en ny skog. Likevel vil bjørnens nye rolle på et individuelt plan bidra til en mer bærekraftig utvikling på et samfunnsmessig plan. Slik sett kan man si at avslutningen på boken er optimistisk, også for fremtidige etterkommere i skogen. Optimistisk er det også at det viser seg at man kan oppnå resultater om en gruppe står sammen mot en som ødelegger.

4.6 Oppsummering – boken som en helhet

Sett ut fra NatCul-matrisen har *Papirflybjørnen* flere trekk som gjør at boken kan plasseres mot den problematiserende posisjonen i den vertikale aksene. Framstillingen av trehogst, overforbruk og den forurensende papirmaskinen, er alle problematiserende fordi det går på bekostning av naturen. Bjørnens hogst av trærne ødelegger dyrenes habitat, og dermed deres livsgrunnlag. Derfor vil jeg påstå at det problematiserende perspektivet i boken vil kunne frembringe en økokritisk tenkning ettersom bjørnens ødeleggelse og overforbruk av ressurser påvirker miljøet negativt.

Gjennom min lesning fremkommer det at det kan diskuteres hvorvidt *Papirflybjørnen* kan sies å ha elementer som fremstilles feirende. Både i starten (oppslag 1) og på slutten (oppslag 19) av boken er det en idyll til stede, men mer en menneskelig idyll, til tross for at karakterene er dyr, og miljøet de befinner seg i er i en skog. Naturen som fremstilles er ikke direkte feirende siden det er antroposentriske innslag, som elektroniske artikler på det første oppslaget og en campingvogn på det siste oppslaget. Men oppslagene har viktige feirende trekk. På første oppslag ser man høye majestetiske trær, og på siste oppslag ser man et ungtre som vannes. Med disse feirende fremstillingene, til tross for de antroposentriske elementene, vil jeg si at oppslagene i sin helhet er feirende. Det er litt vanskelig å skulle si om det siste oppslaget er mer eller mindre feirende enn det første. På det første oppslaget lever dyrene i huler, som er «jordnært». Det siste oppslaget har en slags ambivalens over seg. Bjørnen har snudd om på handlingsmønsteret sitt, og blitt mer miljøbevisst. Mens dyrene som sitter i campingvognen har gått i fra jordhulene sine og oppholder seg i en mer syntetisk boenhet. Bjørnen har altså trappet ned på sitt forbruk, og blitt mer økovenlig enn han var før. Men har dyrene kanskje gått motsatt vei og blitt større forbrukere av ressurser? Her ser vi et eksempel på den gjensidige utvekslingen mellom natur og kultur. Dyrene har blitt påvirket av kulturen, mens bjørnen har blitt påvirket av naturen.

I lesningen viser det seg også at *Papirflybjørnen* har flere trekk ved seg som gjør at den kan plasseres mot det antroposentriske perspektivet i NatCul-matrisen. Bjørnen og dyrene, er alle antropomorforerte. De går på to ben, gjør menneskelige handlinger, bruker teknologi og snakker med hverandre. De har menneskelige ønsker og motivasjoner. De skriver seg altså fra de naturlige dyrene i vår virkelige verden, over til en menneskesentrert posisjon. Men til tross for at alle er antropomorforerte, skiller bjørnen seg fra dyrene ved å være mer menneskeliggjort.

Han bor i en hytte og han driver med miljøødeleggelse. Han har også et kapitalistisk preg over seg og representerer noe av problematikken rundt kapitalismen; overforbruk med overproduksjon som følge. I tillegg produserer han for seg selv, han har ingen tanker om å spre «godene». Dette kan overføres til en opphopning av økonomiske ressurser hos et mindretall av befolkningen. Hogsten av skog, forurensningen, foredlingen av tre til papir, og overforbruket av papir kan sees på som menneskelige handlinger, og dermed plasseres antroposentrisk. I henhold til Mortensen (2013, s 285) vil det oppstå en forskyvning fra antroposentrisk perspektiv til et økosentrisk perspektiv når søkelyset rettes mot miljøødeleggelser i litteraturen. Dermed vil de miljøødeleggende fremstillingene i *Papirflybjørnen* sies å være økosentriske.

Sett som en helhet vil jeg si, på bakgrunn av funnene i lesningen, at grunnsynet i *Papirflybjørnen* er økosentrisk. For det første er trærne, eller skogen i fokus fra start til slutt, fra omslaget med avkappede trær, til siste oppslag hvor bjørnen vanner ungtreet. For det andre blir avskogingen bjørnen gjør sett på som en kriminell handling, siden politiet kontaktes og det blir en full rettslig etterforskning. Et grunnleggende aspekt ved boken er dermed at miljøødeleggelser oppfattes som noe kriminelt. Et annet økosentrisk perspektiv er forholdet mellom mennesket og de andre dyrene. De har samme boforhold, snakker samme språk og reagerer likt i møtet med miljøødeleggelser. Denne fremstillingen gir et inntrykk av at grensene mellom menneske og dyr ikke er så store. Samtidig er mennesket, selv med samme boforhold, plassert på høyre side av oppslaget alene. Dette kan tyde på at selv om det er likheter, er fortsatt grensene mellom menneske og dyr tilstede.

Mortensen (2013, s. 286- 287) legger vekt på at menneskeskapte miljøødeleggelser i litteraturen flytter fokuset vårt fra et antroposentrisk perspektiv til et økosentrisk perspektiv. Jeg vil argumentere for at også de menneskelige handlingene som ikke er ødeleggende, men til gode for miljøet kan behandles på samme vis. I fortellingen ser man dyrene resirkulere og bjørnen gjenplante. Dette er også antroposentriske handlinger, men som jeg mener kan flytte fokuset til det økosentriske perspektivet.

Sett i lys av NatCul-matrisen vil altså boka som en helhet, sett bort i fra enkelte hendelser, ligge nærmest et økosentrisk perspektiv langs den horisontale akse, og mot et problematiserende perspektiv langs den vertikale akse. Men som jeg har påpekt er det en bevegelse mellom de fire perspektivene, og det er ikke alt som lett lar seg plassere på en enkelt plass. Likevel vil bokens stadige fokus på det antroposentriske og ødeleggende som flytter søkelyset over mot

det økosentriske perspektivet gjøre at boken egner seg godt for refleksjon rundt menneskets påvirkningskraft på miljøet. At boken omfatter flere økosentriske perspektiver som kan påvirke økobevisstheten hos leseren gjør boken aktuell å ta opp i en økodidaktisk sammenheng. I det neste kapitlet vil jeg derfor reflektere over det didaktiske potensialet noen av fremstillingene i bildeboken kan gi for å fremme klima- og miljøbevissthet.

5 Didaktiske perspektiver og refleksjoner

I analysen av *Papirflybjørnen* så jeg på hvordan naturen, menneskets innflytelse på naturen, og forholdet mellom mennesket og natur fremstiltes. Jeg brukte NatCul-matrisen som et verktøy for å kunne drøfte ulike fremstillinger av natur og menneske mot et antroposentrisk eller økosentrisk perspektiv, eller mot et feirende eller problematiserende perspektiv. I dette kapittelet vil jeg med utgangspunkt i lesningen av *Papirflybjørnen* først diskutere det didaktiske potensialet noen av fremstillingene i bildeboken kan gi for å fremme klima- og miljøbevissthet. Deretter vil jeg se på hvordan boken virker dannende. Jeg vil avslutte kapittelet med å drøfte hvilke muligheter fremstillingene gir for leseren til å innta en økosentrisk holdning til naturen.

5.1 Didaktiske potensial i *Papirflybjørnen*

Papirflybjørnen lest i et økokritisk perspektiv reiser en rekke med spørsmål om naturens sårbarhet, menneskets påvirkningskraft på miljøet og om hvor man selv stiller seg til de fysiske omgivelsene man har rundt seg. *Papirflybjørnen* skriver seg inn i en økosentrisk holdning til naturen. En av disse økosentriske fremstillingene er forholdet mellom dyr og menneske. Dyrene og mennesket er nokså likestilte i bildeboken. De bor likt og de har de samme bekymringene. Vi har ofte et dualistisk syn på verden, hvor mennesket er noe separert fra naturen. Dette synet bryter *Papirflybjørnen* med, da mennesket i boken virker mer som en del av den naturlige helheten enn en separert del. Denne fremstillingen viser en kontrast mellom den fiktive naturen og den virkelige naturen, og dette kan få leseren til å reflektere over forholdet mennesket har til dyrene. Det økosentriske synet på at dyr likestilles med mennesket utfordrer en antroposentrisk tankegang. *Papirflybjørnen* setter altså spørsmål ved om mennesket er verdt mer enn dyr. I dette ligger det en bevisstgjøring om respekten man bør ha for natur og dyr, uten å glemme at også mennesket skal ha et livsgrunnlag. Dette er ideer som gjenspeiles i tanker fra dypøkologien om at mennesket er en del av naturen. Dette inviterer til samtale om planter og dyr i et naturfelleskap, og til spørsmål om hvordan mennesket forholder seg til naturen.

En annen økosentrisk fremstilling i *Papirflybjørnen* er avskogingen. Avskogingen er en antroposentrisk handling som skader miljøet. Miljøødeleggelser forårsaket av mennesket fremstiller det antroposentriske, men setter fokus på det økosentriske perspektivet (Mortensen,

2013, s. 286-287). I avskogingen som har en helt sentral plass i bildeboken, ligger det flere didaktiske potensial. Noen av disse potensialene er i konsekvensene av avskogingen. I *Papirflybjørnen* vises konsekvensene i at dyrene mister sitt tilholdssted når trærne litt etter litt hugges ned. Det menneskelige inngrepet fjerner et livsgrunnlag. Et eksempel fra boken er uglen som forsøker å lande på en gren som ikke er der. I et didaktisk perspektiv kan man spørre seg om hva det har å si for artsmangfoldet med et slik menneskelig inngrep på naturen. Og man kan stille spørsmål ved hvor sårbar naturen er. Fremstillingen kan leses som et bilde på miljøutfordringer i vår tid. Menneskelige inngrep på naturen fører til en ubalanse på flere plan. Først i naturens sårbarhet: Dyr og insekter mister sitt livsgrunnlag når skogen forsvinner. Det samme gjelder for planter og sopp som lever i symbiose med trærne. Videre, i en didaktisk sammenheng, kan en samtale rundt boka føre til at andre tema kan forekomme i refleksjonen. Blant annet er problemer som jorderosjon, økt risiko for jordskred, vær- og klimaforandringer og ødelagt vekstgrunnlag eksempler på tema som kan oppstå. I en didaktisk sammenheng kan altså oppmerksomhet på avskogingen som forekommer i *Papirflybjørnen* føre til at man blir mer bevisst rundt konsekvensene av menneskelige skadelige handlinger på naturen.

Papirflybjørnen tar også for seg et problematiserende perspektiv på natur i overforbruket av naturressursene. Bjørnens overdrevne produksjon av papir får følger i form av forurensing. Svart røyk siver ut av pipa på papirmaskinen og ut i luften. Papirproduksjonen går på høygang, og mange av bjørnens papir flyr av gårde med vinden. Spørsmål man kan stille til didaktisk refleksjon er om man virkelig trenger så mye papir. Behøver man mer enn man trenger? Er det greit at man forurenser for å få de tingene man har lyst på? Er overhøstingen av naturressurser nødvendig? Er det rettferdig ovenfor naturen? Slike holdningsskapende spørsmål kan være aktuelle å stille i et samfunn hvor fokuset på forbruk er en del av hverdagen.

Mot slutten av boken har bjørnen blitt opplyst om sin feil. Den angrende synderen gjenplanter trær og vanner dem. Han har forvandlet seg ifra en ødeleggende kraft til en helbredende kraft. *Papirflybjørnen* viser at alle kan gjøre feil, men minst like viktig er at alle kan gjøre opp for seg, og alle bør tilgi den som angrer seg. Rent økologisk kan man lese det som at det ikke er for sent å slutte å forurense og hogge ned skogen, eller å plante nye trær. I *Papirflybjørnen* slutter altså fortellingen godt. Et viktig element i barnelitterære konvensjoner er håpet. Det er en slags tradisjon at barnelitteratur skal ha en håpefull slutt. Dette er en naturlig konsekvens av at man ikke vil skremme eller bryte ned barns håpefullhet, eller deres barnlighet. Men er det dermed sagt at man skal ty til løgn for å berolige dem? Nettopp dette med hva man skal svare barn på

om miljøkrisen tar filosof Arne Johan Vetlesen og sosiolog Rasmus Willig opp i boken *Hva skal vi svare våre barn?* (2018). De hevder at voksne ofte tyr til ordene «[...]at det nok skal gå bra» (Vetlesen & Willig, 2018, s. 122) og «Ta det rolig. Det går fint. Jeg kan merke at du er redd, men det skal nok gå bra alt sammen» (Vetlesen & Willig, 2018, s. 112) for ikke bare å berolige barn, men også seg selv. Ifølge Vetlesen og Willig (2018, s. 116-117) kan vi ikke fortsette å leve på samme måte som nå. «Den nåværende kursen er ensbetydende med å sage over den greinen vi sitter på» (Vetlesen & Willig, 2018, s. 116). De mener at det ikke er noen grunn til optimisme. Dette kan virke litt hardt, men de mener at det ikke utelukker et betinget håp. De hevder håpet må sees på som betinget, for det kan ikke være et passivt ønske om forandring. Selv om håp i seg selv er uangripelig sett med moralske øyne, må man vokte seg for å klamre seg til håp når det gjelder verdens fremtid. Man kan ikke vente og håpe at verdens klimaproblemer vi løse seg av seg selv. Det trengs en mer grunnleggende forandring til (Vetlesen & Willig, 2018, s. 116-117).

Jeg vil hevde at det er en fin linje mellom å fortelle barn usannheter, og mellom å fortelle dem fakta på et nyansert vis, som informerer, uten å skremme. Det ligger et stort danningspotensial her. I tråd med Næss (1999, s. 106) vil vi jo at barna skal innse det urimelige i tingenes tilstand, og det vil de jo ikke hvis de blir beroliget med at alt er bra, og at det bare er å fortsette som før. Vi kan altså ikke dysse ned problemene, men heller ikke skape frykt. Man ønsker ikke fryktsomme barn, men opplyste barn. Et viktig moment i den sammenhengen er Røskeland (2018, s. 54) som mener at en økokritisk tilnærming til tekster i undervisningen ikke trenger å være dystert, til tross for at økokritikken har bakgrunn i et dystert syn på dagens klima og miljø.

Arne Næss (1999, s. 106) peker på at en mentalitetsendring trengs for å gjennomføre en bærekraftig utvikling. Han mener at en mentalitetsendring kan oppnås ved «å innse det urimelige i tingenes tilstand» (Næss, 1999, s. 106). I *Papirflybjørnen* vil antageligvis leseren føle sympati med dyrene som mister hus og hjem, og muligens en antipati mot bjørnen. Dyrene innser det urimelige i tingenes tilstand, og starter opp en etterforskning. Om leseren gjennom dyrene får føle på denne urimeligheten, vil en kanskje få en økt forståelse for at naturen ikke bare er et ressurskammer for mennesket. Samtidig kan antipatien mot bjørnen snu til sympati, når bjørnen fremstår som en angrende synder. Bjørnen går dermed igjennom et mentalitetsskifte i boken. Han blir også tvunget til å innse det urimelige i tingenes tilstand, og går fra å være en miljøfiende til å bli en miljøvenn. Det som drev ham var ærgjerrighet og et ønske om å leve opp til forfedrene sine. Handlingene hans var preget mer av en uvitenhet om at hans handlinger

påvirket dyrene negativt, enn av en kynisk vilje til ødeleggelse. Denne uvitenheten er noe man kanskje kan kjenne seg igjen i. Kanskje kan barn identifisere seg med bjørnen. De kan se at hans handlingsmønster bunner i et ønske om å forbedre seg selv. Poenget som er viktig å frem er at det er ingenting feil i å ønske å forbedre seg selv. Men denne selvforbedringen skal hverken gå på bekostning av andre mennesker eller naturen. Barn kan kanskje lære av bjørnens feil, for dermed unngå å gjøre de samme feilene selv. Bjørnen blir en økoborger, slik det er et ønske om at elevene skal. Om leseren kan identifisere seg med bjørnen, kan man således gjennomgå den samme mentalitetsendringen som han.

Det overordnede målet er å få barn og unge til å innta en økokritisk holdning til naturen. Det vil si at de går bort ifra antroposentriske holdninger som er skadelige for miljøet. Som jeg har vist i lesningen av *Papirflybjørnen* inneholder boken flere perspektiver på økokritisk tankegang som lar seg overføre til litteraturundervisningen. Da mener jeg både det miljøskadelige i form av trehogsten og forsøplingen, men ikke minst det positive som kommer til syne i samarbeidet mellom dyrene og gjenplantingen av trær. Refleksjon rundt det gode vi gjør, og kan gjøre, for planter og dyr er essensielt. Det kan bidra til at elevene ser på seg selv som viktige for samfunnet og for verden, ved at de innser at de ikke er en separat del av naturen, men en uadskillelig del av den.

6 Avsluttende kommentar: miljøbevisste økoborgere

I denne oppgaven har jeg sett på hvordan naturen, menneskets innflytelse på naturen, og forholdet mellom mennesket og natur fremstiltes i bildeboken *Papirflybjørnen*. Jeg har også reflektert rundt potensialet noen av fremstillingene kan gi for å fremme klima- og miljøbevissthet, og jeg har tatt stilling til hvorvidt *Papirflybjørnen* kan bidra til å skape en økokritisk holdning til naturen hos leseren.

Gjennom lesningen av *Papirflybjørnen* posisjonerte jeg noen av fremstillingene i boken i lys av NatCul-matrisen. Det vil si i en antroposentrisk, økosentrisk, problematiserende eller feirende posisjon. Lesningen av *Papirflybjørnen* viser flere økosentriske perspektiv som kan være aktuelle å tematisere i dagens miljøsituasjon. På den ene siden aktualiserer den konsekvensene av miljøødeleggelser. På den andre siden viser den at engasjement og samhold kan hjelpe for å oppnå rettferdighet. *Papirflybjørnen* fremviser altså et perspektiv på plassen mennesket tar i naturen, og hvilke forandringer miljøødeleggelser kan føre til. At bildeboken fremstiller flere økosentriske perspektiv, gjør boken godt egnet for didaktiske refleksjoner om menneskets påvirkningskraft på miljøet, og om det gode mennesket kan gjøre for miljøet. Disse fremstillingene mener jeg kan bidra til å endre eller opprettholde en økokritisk holdning til naturen. Samtidig viser lesningen at det ikke alltid lett lar seg gjøre å skulle posisjonere fremstillinger i matrisen. Dette vil nødvendigvis ikke være et problem, da selve diskusjonen av fremstillingene er det sentrale og er det som fokuset bør rettes mot. Det jeg mener matrisen bidrar med er en oversiktighet over antroposentriske, økosentriske, feirende og problematiserende posisjoner, som er viktige deler av økokritisk lesning. Sånn sett er det en iøynefallende modell med mye teori bak seg. Den fungerer som et kart over den mentale prosessen det er å se på fremstillinger av natur og kultur. Problemet er at fremstillingene ofte er mer intrikate og har flere aspekter ved seg enn å lett kunne plasseres i en enkelt posisjon.

Målet med denne oppgaven har vært å belyse perspektiver på hvordan litteraturen behandler vårt forhold til naturen. Litteraturen kan forme ideer i mennesket, og dermed være med på å påvirke mentaliteten om hvor vi mennesker plasserer oss i forhold til naturen. Hvis målet er å oppdra gode økoborgere, kan litteraturen fungere som en arena for å gjøre oss mer bevisst på hvordan naturens betydning påvirker oss som mennesker (Gregersen, 2017, s. 12). Ved å se på tekster som avspeiler dagens miljøsituasjon, kan man reflektere og filosofere over hvor vi

mennesker oppfatter oss selv i forhold til resten av verden. Denne refleksjonen kan være med på å forme barn og unge til å bli miljøbevisste økoborgere. For å bli gode økoborgere bør skogen i horisonten bli skogen som omgir oss.

Litteraturliste

Antropo. (u.å.). I *Det Norske Akademis ordbok*. Hentet 4. mai 2019 fra

<https://www.naob.no/ordbok/antropo->

Birkeland, T. (2016, 3. november). Forhandling om natur – kultur. En økokritisk lesning av Jörg Müller og Jörg Steiners bildebok *Kaninliv* (1978). Hentet 11. november 2018 fra <https://tandfonline.com/doi/full/10.3402/blft.v7.33705>

Brundtlandkommisjonen. (1987). *Vår felles framtid. Verdenskommisjonen for miljø og utvikling*. Oslo: Tiden norsk forlag.

Buell, L. (1995). *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Buell, L. (2001). *Writing for an Endangered World. Literature, culture, and environment in the U. S. and beyond*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Claudi, M. B. (2013). *Litteraturteori*. Bergen: Fagbokforlaget.

Fjørtoft, H. (2011). *Jordsanger. Økokritiske analyser av Inger Christensens lange dikt*. Hentet 2. februar 2019 fra https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/243740/474330_FULLTEXT01.pdf?sequence=1&isAllowed=y

FN-sambandet. (2019). Opprop. Tverrfaglige temaer tilbake i alle fag på alle trinn! Hentet 15. mai 2019 fra https://www.opprop.net/barekraftig_utvikling_inn_i_alle_fag_pa_alle_trinn

Gammel Salaby. (u. å.). Skoleveien. 3-4. Papirflybjørnen. Til læreren. Hentet 14. mai 2019 fra <http://gammel.salaby.no/forsiden/skoleveien/byparken-3-4/norsk/biblioteket/papirfly--bjornen/til-laereren>

Garrard, G. (2004). *Ecocriticism*. London: Routledge.

- Glotfelty, C. (1996). Introduction. *Literary Studies in an Age of Environmental Crisis*. I C. Glotfelty & H. Fromm (Red.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* (s. xv-xxxvii). Athens (Georgia) and London: The University of Georgia Press.
- Goga, N. (2016). Miljøbevissthet og språkbevissthet. Om ungdomsskoleelevers møte med klimalitteratur. I *Norsklæreren*, 40(3), 60-72. Bergen: Fagbokforlaget.
- Goga, N. (2017). Økokritiske blikk på barnelitteraturen. I *bøyggen. Økokritikk*, 29(3), s.74-86. Oslo: Xidé.
- Goga, N. (2018). Bærekraftig litteraturundervisning. I R. S. Stokke & E. S. Tønnessen (Red.), *Møter med barnelitteratur. Introduksjon for lærere* (s. 351-369). Oslo: Universitetsforlaget.
- Gregersen, M. (2017). Litteratur og natur. En kort introduksjon til økokritikk. I *bøyggen. Økokritikk*, 29(3), 8-19. Oslo: Xidé.
- Jeffers, O. (2010). *Papirflybjørnen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Kress, G., & Leeuwen, T. V. (2006). *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. (2. utg.). Great Britain: Routledge.
- Kritikk. (u.å.). I *Det Norske Akademis ordbok*. Hentet 30. april 2019 fra <https://www.naob.no/ordbok/kritikk>
- Mortensen, P. (2013). Natur. I L. H. Kjældgaard, L. Møller, D. Ringgaard, L. M. Røsing, P. Simonsen & M. R. Thomsen (Red.), *Litteratur. Introduksjon til teori og analyse* (s. 279- 289). Danmark: Aarhus Universitetsforlag.
- Nature in Children's Literature. (u.å.). *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures*. Hentet 1. mai 2019 fra <https://blogg.hvl.no/nachilit/ecocritical-perspectives-on-childrens-texts-and-cultures/>

- Nature in Children's Literature. (u.å.). The NatCul Matrix. Hentet 2. april 2019 fra <http://blogg.hvl.no/nachilit/the-natcul-matrix/>
- Nikolajeva, M. (2000). *Bilderbokens pusselbitar*. Lund: Studentlitteratur.
- Nikolajeva, M., & Scott, C. (2006). *How picturebooks work*. New York: Routledge.
- Næss, A. (1999). *Økologi, samfunn og livsstil* (5. utg.). Oslo: Bokklubben dagens bøker.
- Ommundsen, Å, M. (2018). Bildeboka. I R. S. Stokke & E. S. Tønnessen (Red.), *Møter med barnelitteratur. Introduksjon for lærere* (s. 149-170). Oslo: Universitetsforlaget.
- Opplæringslova. (1998). Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa. Hentet 23. februar 2019 fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61#KAPITTEL_1
- Røskeland, M. (2018). Natur i litteraturen. I K. Kverndokken (Red.), *101 Litteraturredaktiske grep – om å arbeide med skjønnlitteratur og sakprosa* (s.39-56). Bergen: Fagbokforlaget.
- Sinnes, A, T. (2015). *Utdanning for bærekraftig utvikling. Hva, hvorfor og hvordan?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Utdanningsdirektoratet. (2017). *Andre innspillsrunde til kjerneelementer, norsk*. Hentet 15. mai 2019 fra <https://hoering.udir.no/Hoering/v2/162?notatId=260>
- Utdanningsdirektoratet. (2018a). *Fagfornyelsen – Siste innspillsrunde kjerneelementer, norsk*. Hentet 9. mai 2019 fra <https://hoering.udir.no/Hoering/v2/197?notatId=363>
- Utdanningsdirektoratet. (2018b). *Overordnet del av læreplanverket*. Hentet 9. mai 2019 fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/overordnet-del/>
- Utdanningsdirektoratet. (2019). *Høring – læreplan i norsk*. Hentet 15. mai 2019 fra <https://hoering.udir.no/Hoering/v2/347>

Vetlesen, A, J., & Willig, R. (2018). *Hva skal vi svare våre barn?* Oslo: Dreyers forlag.

Øko. (u.å.). I *Det Norske Akademis ordbok*. Hentet 30. april 2019 fra

<https://www.naob.no/ordbok/%C3%B8ko->

Økologi. (u.å.). I *Det Norske Akademis ordbok*. Hentet 30. april 2019 fra

<https://www.naob.no/ordbok/%C3%B8kologi>

